

L. Tjoonk

Med. No. 363

DE LAND- EN TUINBOUW IN DRENTHE 1980-1990

Juni 1987

SIGN: L27-363
EX. NO: B
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

DE LAND- EN TUINBOUW IN DRENTHE, 1980-1990

Tjoonk, L.

Den Haag, landbouw-Economisch Instituut, 1987

84 p., tab., bijl. afzonderlijke kaartbijlage

Ten behoeve van de opstelling van het streekplan Drenthe wordt aan de hand van een veertigtal kaarten inzicht gegeven in de verschillen in de agrarische structuur binnen de provincie en de ontwikkeling daarin sinds 1980. De kaarten zijn in een afzonderlijke kaartbijlage opgenomen.

Verder wordt een beeld geschetst van de agrarische ontwikkelingen die tot 1990 in een viertal-deelgebieden kunnen worden verwacht.

Structuur van de landbouw/Prognoses/Drenthe

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	7
SAMENVATTING	9
1. INLEIDING	15
1.1 Doel van het onderzoek	15
1.2 Opzet en uitvoering van het onderzoek	15
1.3 Indeling van het verslag	16
2. DE ONTWIKKELING VAN DE DRENTSE EN DE NEDERLANDSE LAND- EN TUINBOUW IN DE PERIODE 1980-1985	18
2.1 Inleiding	18
2.2 De omvang en de samenstelling van de agrarische produktie	18
2.2.1 De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik	18
2.2.2 De rundveehouderij	19
2.2.3 De akkerbouw	20
2.2.4 De intensieve veehouderij	20
2.2.5 De tuinbouw	20
2.2.6 De totale produktieomvang	21
2.3 Het aantal bedrijven	24
2.4 Het aantal arbeidskrachten	24
2.5 De land- en tuinbouw op hoofdberoeps- en nevenbedrijven in Drenthe	25
3. DE AGRARISCHE SITUATIE IN 1985 EN DE VOORAFGAANDE VERANDERINGEN IN DE DEELGEBIEDEN	26
3.1 Inleiding	26
3.2 De situatie in 1985	26
3.2.1 De bedrijven, de oppervlakte cul- tuurgrond en het grondgebruik	26
3.2.2 De intensiteit van het grondgebruik	27
3.2.3 Het bedrijfstype	27
3.2.4 De bedrijfsoppervlakte	28
3.2.5 De bedrijfsomvang	29
3.2.6 De arbeidskrachten	32
3.2.7 De produktieomvang per man	34
3.2.8 Waar zal cultuurgrond beschikbaar komen?	35
3.2.9 De verkaveling	36
3.2.10 Huiskavel en staltype op rundvee- houderijbedrijven	37
3.3 Veranderingen tussen 1980 en 1985	38
3.3.1 De verandering van het aantal hoofd- beroepsbedrijven	38

INHOUD (1e vervolg)

Blz.

3.3.2	De verandering in de intensiteit van het grondgebruik op de hoofdberoeps-bedrijven	39
3.3.3	De verandering van de totale produktie-omvang op de hoofdberoepsbedrijven	40
3.3.4	De verandering in het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven	41
3.3.5	De verandering in de gemiddelde omvang van de hoofdberoepsbedrijven	42
3.3.6	De verandering in de gemiddelde produktie-omvang per man op de hoofdberoepsbedrijven	43
4.	DE MOGELIJKE ONTWIKKELINGEN IN DE LAND- EN TUINBOUW IN DRENTHE TOT 1990	46
4.1	Inleiding	46
4.2	De omvang en de samenstelling van de agrarische produktie	46
4.2.1	De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik	46
4.2.2	De rundveehouderij	48
4.2.3	De akkerbouw	50
4.2.4	De intensieve veehouderij	51
4.2.5	De tuinbouw	52
4.2.6	De totale produktieomvang	52
4.3	Het aantal bedrijven	53
4.4	Het aantal arbeidskrachten	54
4.5	De land- en tuinbouw op de nevenbedrijven	55
5.	DE LANDBOUWKUNDIGE ONTWIKKELINGEN IN DE VERSCHILLENDE DELEN VAN DE PROVINCIE TOT 1990	56
5.1	Inleiding	56
5.2	De omvang en de samenstelling van de agrarische produktie	56
5.2.1	De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik	56
5.2.2	De rundveehouderij	58
5.2.3	De akkerbouw	61
5.2.4	De intensieve veehouderij	63
5.2.5	De tuinbouw	63
5.2.6	De totale produktieomvang	64
5.3	Het aantal bedrijven	65

INHOUD (2e vervolg)

	Blz.
5.4 Het aantal arbeidskrachten	67
5.5 De land- en tuinbouw op de nevenbedrijven	68
6. CONCLUSIES, KNELPUNTEN EN AANDACHTSPUNTEN	70
BIJLAGEN:	
1. Gebruikte termen en begrippen	77
2. Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik in Drenthe en in Nederland (alle beroepsgroepen)	80
3. Ontwikkelingen in de rundveehouderij tussen 1980 en 1985 (alle bedrijven, provincie Drenthe)	81
4. Ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Drenthe (hoofdberoeps- en nevenbedrijven)	82
5. Inkomens op landbouwbedrijven naar bedrijfstype, gebied en bedrijfsomvang (op pachtbasis; in guldens gemiddeld per bedrijf)	83
6. De samenstelling (in %) van de produktieomvang (in sbe) van de rundveehouderij op hoofdberoeps-bedrijven per prognosegebied	84

Woord vooraf

Ten behoeve van het opstellen van het streekplan voor de provincie Drenthe heeft het Provinciaal Bestuur het Instituut voor Cultuurtechniek (ICW) en het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) verzocht een onderzoek te doen naar de structuur van de land- en tuinbouw en de ontwikkelingen daarin.

Aan de hand van kaarten worden voor 50 deelgebieden voor het jaar 1985 een aantal structurele kenmerken van de agrarische bedrijven in beeld gebracht, evenals de veranderingen daarin tussen 1980 en 1985.

Bovendien is getracht inzicht te geven in de tot 1990 te verwachten ontwikkelingen in een viertal prognosegebieden.

Het ICW heeft de bedrijven naar deelgebied gelocaliseerd en op aanwijzingen van het LEI het kaartmateriaal vervaardigd. De analyse en verslaggeving zijn verzorgd door Drs. L. Tjoonk van de Afdeling Structuuronderzoek van het LEI.

Het onderzoek is begeleid door een werkgroep waarin vertegenwoordigd waren:

- Provinciale Waterstaat;
- Provinciale Planologische Dienst;
- Tweede Afdeling van de Provinciale Griffie;
- Landbouw-Economisch Instituut.

De Directeur,

J. de Veer

Den Haag, juni 1987

Samenvatting

Doel en opzet van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is de Provinciale Planologische Dienst in Drenthe in het kader van de voorbereiding van het streekplan voor deze provincie inzicht te verschaffen in de huidige structuur (1985) van de land- en tuinbouw, de ontwikkelingen in het recente verleden (1980-1985) en de mogelijke ontwikkelingen in de naaste toekomst (1985-1990).

Om te voldoen aan de behoefte aan gedetailleerde regionale informatie zijn 50 deelgebieden onderscheiden. Aan de hand van kaarten worden voor deze deelgebieden voor het jaar 1985 een aantal structurele kenmerken van de agrarische bedrijven in beeld gebracht, evenals de veranderingen daarin tussen 1980 en 1985.

Op basis van de deelgebieden zijn vier prognosegebieden geformeerd. Voor deze prognosegebieden - en uiteraard ook voor de provincie als geheel - wordt niet alleen ingegaan op de ontwikkelingen in het jongste verleden en de huidige situatie, maar ook op de te verwachten ontwikkelingen. Eerst wordt echter de ontwikkeling van de Drentse land- en tuinbouw geschetst tegen de achtergrond van de Nederlandse.

Ontwikkelingen in de Drentse en de Nederlandse land- en tuinbouw, 1980-1985

- Produktieomvang

Zowel in de rundveehouderij als in de akkerbouw en de intensieve veehouderij bleef de groei van de produktieomvang in Drenthe tussen 1980 en 1985 achter bij die in het land als geheel. Alleen in de tuinbouwsector was de groei in Drenthe sterker. De tuinbouw neemt evenals de intensieve veehouderij maar een bescheiden plaats in binnen de Drentse land- en tuinbouw. De toename van de produktieomvang van de tuinbouw kon dan ook niet voorkomen dat de groei van de totale produktieomvang in Drenthe (met 2,2%) achter bleef bij die in het gehele land (4,9%). Het Drentse aandeel in de Nederlandse agrarische produktie bedroeg in 1985 ongeveer 5%.

Zowel in de rundveehouderij als in de akkerbouw ligt het intensiteitsniveau van het grondgebruik, uitgedrukt in sbe/ha, in Drenthe onder het landelijke gemiddelde. Voor wat de rundveehouderij betreft zou een mogelijke oorzaak kunnen zijn dat in bepaalde weidegebieden van Drenthe de cultuurtechnische produktieomstandigheden de laatste jaren niet zijn aangepast. In de akkerbouw wordt dit wellicht verklaard door het grote aandeel van de fabrieksaardappel in het bouwplan.

- Bedrijven en arbeidskrachten

Zowel het aantal bedrijven als het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten is tussen 1980 en 1985 in Drenthe naar verhouding iets sterker afgenomen dan in Nederland als geheel. Drenthe telde in 1985 ruim 5% van het aantal bedrijven en 5% van het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten in de Nederlandse land- en tuinbouw.

Qua gemiddelde oppervlakte zijn de bedrijven in Drenthe groter, maar qua omvang kleiner dan in het gehele land. De intensiteit van het grondgebruik is in Drenthe geringer. Bovendien komt er in Drenthe relatief weinig intensieve veehouderij en glastuinbouw voor.

Door de grotere gemiddelde oppervlakte per man, blijft de gemiddelde produktieomvang per vaste mannelijke arbeidskracht in Drenthe echter maar weinig achter bij die in Nederland.

- Hoofdberoeps- en nevenbedrijven in Drenthe

In 1985 behoorde 13% van de bedrijven tot de nevenbedrijven. Op deze groep bedrijven werkte ongeveer 10% van de vaste mannelijke arbeidskrachten. De nevenbedrijven hadden echter nog geen 5% van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik en namen niet meer dan 4% van de totale agrarische produktie voor hun rekening.

Ontwikkelingen in de agrarische structuur van Drenthe tussen 1980 en 1985 en de te verwachten ontwikkelingen tot 1990

- Oppervlakte cultuurgrond

In de periode 1985-1990 wordt een grotere vermindering van de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond verwacht, (1700 ha), dan tussen 1980 en 1985 (315 ha). Deze sterkere afname, die overigens niet meer dan 1% van de oppervlakte in 1985 omvat, valt te voorzien op grond van een mogelijke opleving van de economische activiteiten, waardoor meer grond nodig zal kunnen zijn voor niet-agrarische doeleinden. Ook is niet ondenkbaar dat cultuurgrond aan de agrarische bestemming zal worden onttrokken door aankoop voor natuurreservaten en aankleding van het landschap.

Verder wordt verwacht dat de oppervlakte cultuurgrond op de nevenbedrijven met ruim 500 ha zal toenemen, ten koste van de hoofdberoepsbedrijven. Per saldo zal dan voor de hoofdberoepsbedrijven en de nevenbedrijven in de hele provincie tegen 1990 respectievelijk 159.000 en 8.400 ha beschikbaar zijn. In 1985 was dat respectievelijk 161.211 en 7.888 ha.

- Grondgebruik

In de verdeling van de cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven over akkerbouwgewassen, grasland, tuinbouwgewassen en braakland zal naar verwachting in de komende jaren in de provincie als geheel weinig veranderen.

Binnen de provincie loopt de bouwland-graslandverhouding sterk uiteen. In het Weide- en Zandgebied is tussen 1980 en 1985 naar verhouding iets meer bouwland gekomen. De verwachting is dat in deze beide prognosegebieden het percentage bouwland nog iets verder zal stijgen door omzetting van gras- in bouwland. Van de oppervlakte bouwland zal een groter deel worden gebruikt voor de verbouw van snijmais. Het komt er dus op neer dat de cultuurgrond wel beschikbaar blijft voor de rundveehouderij. Er zal daardoor een groter deel van het ruwvoer voor het rundvee op de bedrijven zelf kunnen worden verbouwd, waardoor kan worden bespaard op de aankoop van ruw- en krachtvoerders.

- Produktieomvang

De produktieomvang van de rundveehouderij op de hoofdberoepsbedrijven is in Drenthe tussen 1980 en 1985 - ondanks de invoering van de superheffing - toch nog met gemiddeld 0,1% per jaar toegenomen. In het Weidegebied trad echter al een daling op met gemiddeld 0,3% per jaar; in de overige prognosegebieden varieerde de groei van gemiddeld 0,2% tot 1,5% per jaar.

Op grond van het aan Drentse melkveehouders toegewezen melkquotum, de reeds aangekondigde verdere vermindering van het melkquotum en de verwachte melkproduktiestijging per koe, zal het aantal melkkoeien in de hele provincie op de hoofdberoepsbedrijven afnemen van 153.000 in 1985 tot 135.000 in 1990 1). Dit komt neer op een daling met gemiddeld 2,5% per jaar die ook voor de afzonderlijke prognosegebieden wordt aangehouden. Omdat de produktieomvang van de rundveehouderij niet alleen wordt bepaald door het aantal melkkoeien, maar ook door het aantal stuks jongvee, mestvee, schapen en de oppervlakte grasland en voedergewassen, zal in de provincie als geheel de produktieomvang van de rundveehouderij tussen 1985 en 1990 met gemiddeld 1,5% per jaar verminderen. De vermindering zal zich in alle prognosegebieden voordoen, maar het sterkst in het Weidegebied (gem. 1,7% per jaar) en het zwakst in de Veenkoloniën (gem. 0,5% per jaar). De verklaring voor het lage percentage in de Veenkoloniën is dat hier relatief veel snijmais zal worden verbouwd, die overigens voor een deel aan rundveeouders buiten het gebied zal worden afgezet.

- 1) Opgemerkt moet worden dat bij de berekeningen geen rekening is gehouden met de Brusselse besluiten van eind december 1986.

De produktieomvang van de akkerbouw (exclusief de voedergerassen die hiervoor al aan de rundveehouderij zijn toegerekend) is in de gehele provincie tussen 1980 en 1985 met gemiddeld 0,3% per jaar gegroeid. Naar prognosegebieden bezien, was er alleen sprake van groei in de Veenkoloniën (met gemiddeld 1,1% per jaar). In het Zandgebied bleef de produktieomvang gelijk en in het Weidegebied en op de Hondsrug trad een afname op met respectievelijk gemiddeld 1,7 en 0,3% per jaar.

Voor de periode 1985-1990 wordt in alle prognosegebieden een afname van de produktieomvang van de akkerbouw verwacht. Die afname zal echter op grond van verschillen in de ontwikkeling van de oppervlakte akkerbouwgewassen (exclusief groenvoedergerassen) van prognosegebied tot prognosegebied variëren. Naar verwachting zal de afname het grootst zijn in het Weidegebied (gem. 1,4% per jaar) en het kleinst in de Veenkoloniën (gem. 0,3% per jaar). De afname voor de gehele provincie is berekend op gemiddeld 0,6% per jaar.

De produktieomvang van de intensieve veehouderij is tussen 1980 en 1985 op de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe met gemiddeld 1,5% per jaar toegenomen. Alleen in het Weidegebied was sprake van een afname. Deze teruggang zal zich ook in de jaren tot 1990 naar verwachting voortzetten, maar van de overige prognosegebieden wordt een groei verwacht van gemiddeld 2,0% (Zandgebied) tot bijna 5% per jaar in de Veenkoloniën. Voor de gehele provincie wordt een groei verwacht van gemiddeld 1,7% per jaar.

De produktieomvang van de tuinbouw is tussen 1980 en 1985 op de hoofdberoepsbedrijven in de provincie als geheel met gemiddeld 2,2% per jaar toegenomen, een groei die per saldo geheel is gerealiseerd in de Veenkoloniën. De verwachte groei met gemiddeld 4,3% per jaar tot 1990 in de gehele provincie zal ook in dit gebied tot stand komen.

Tussen 1980 en 1985 is de totale produktieomvang in Drenthe toegenomen met gemiddeld 0,4% per jaar tot 1.116.000 sbe. In de komende jaren wordt echter een afname verwacht met gemiddeld 0,6% per jaar tot 1.083.000 sbe in 1990. Naar verwachting zal de totale produktieomvang in het Weidegebied blijven afnemen en wel in versterkte mate. In het Zandgebied en op de Hondsrug zal de produktiegroei vóór 1985 waarschijnlijk omslaan in een afname tot 1990. De verwachte ontwikkelingen in de drie hiervoor genoemde prognosegebieden zijn voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de afname van de produktieomvang van de rundveehouderij als gevolg van de superheffing. Alleen in de Veenkoloniën zal volgens de berekeningen de totale agrarische produktie blijven groeien, zij het in een trager tempo dan vóór 1985. Deze groei zal vooral te danken zijn aan een uitbreiding van de glastuinbouw en de intensieve veehouderij.

- Bedrijven en arbeidskrachten

De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven die in Drenthe tussen 1980 en 1985 gemiddeld 2,5% per jaar bedroeg, va-

rieerde van gemiddeld 2,8% per jaar in het Weidegebied tot 2,0% per jaar in de Veenkoloniën. Tot 1990 wordt een verdere afname verwacht die in alle prognosegebieden wat sterker zal zijn dan in de afgelopen vijf jaar en voor de provincie als geheel gemiddeld 3,0% per jaar zal bedragen.

Ook het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten zal in de komende jaren in alle prognosegebieden wat sterker afnemen dan in het jongste verleden.

- Produktieomvang per bedrijf en per man

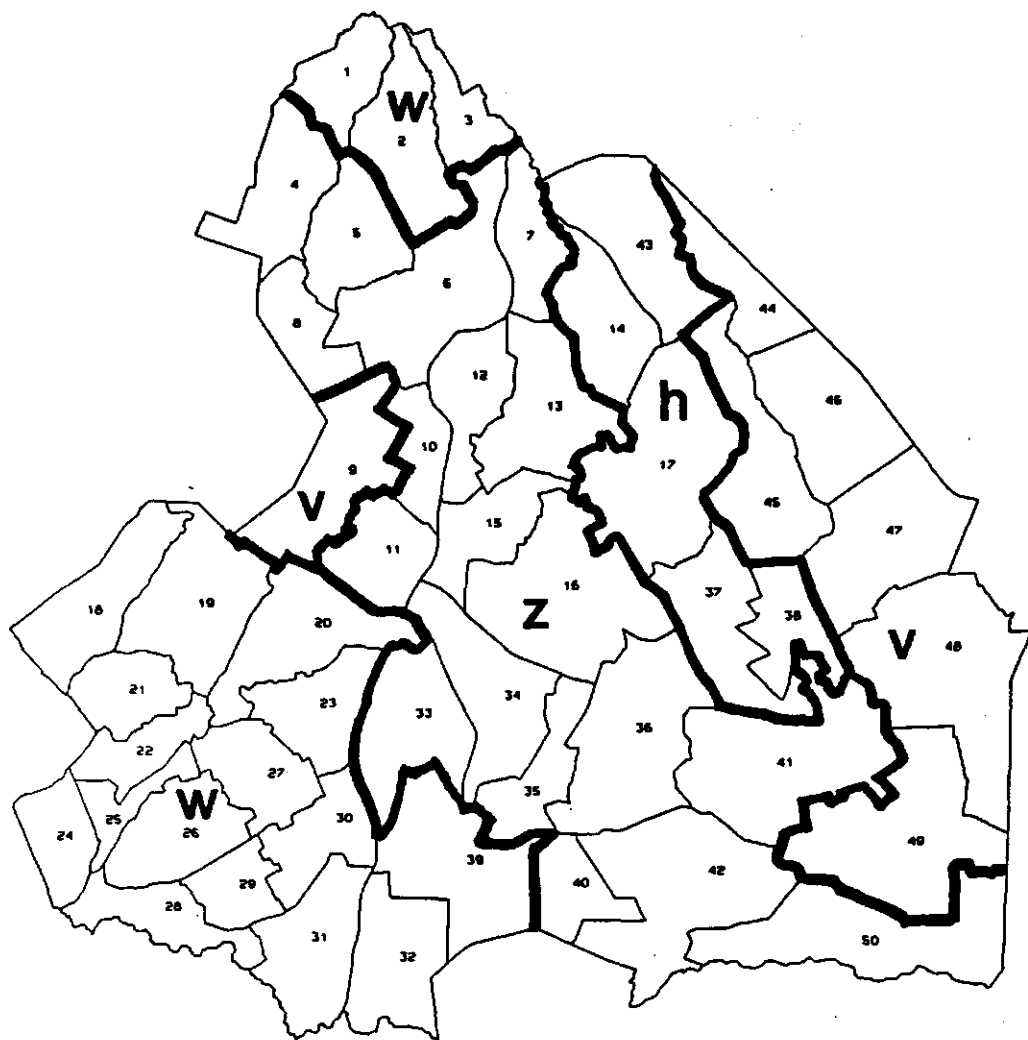
De gemiddelde bedrijfsomvang in Drenthe is toegenomen van 152 sbe in 1980 tot 176 sbe in 1985 en zal volgens de berekeningen verder kunnen groeien tot ongeveer 200 sbe in 1990. De bedrijven in het Weidegebied, die in 1980 gemiddeld kleiner waren dan elders, zijn tussen 1980 en 1985 in groei achtergebleven en zullen dat volgens de berekeningen ook in de komende jaren doen.

Eenzelfde ontwikkeling laat de gemiddelde produktieomvang per vaste mannelijke arbeidskracht zien: overal een groei, maar in het Weidegebied geringer dan elders.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat de landbouw in het Weidegebied - waar de rundveehouderij zo'n groot aandeel in de totale produktieomvang heeft - steeds verder achterop dreigt te raken.

In de achterliggende jaren kon de groei van de gemiddelde bedrijfsomvang en de gemiddelde produktieomvang per vaste mannelijke arbeidskracht worden gerealiseerd door een groei van de totale produktieomvang enerzijds en een daling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten anderzijds. In de komende jaren zal naar verwachting de totale produktieomvang niet meer groeien, maar zelfs afnemen. Dit betekent dat een verdere groei van de bedrijfsomvang en de produktieomvang per vaste mannelijke arbeidskracht voortaan alleen mogelijk zal zijn door een voortgaande vermindering van het aantal bedrijven en arbeidskrachten. Een verdere opvoering van de arbeidsproduktiviteit en daardoor van het inkomen in de landbouw zal alleen mogelijk zijn bij een verdere daling van de werkgelegenheid in deze sector.

Figuur 1.1 Overzicht van de deelgebieden en de prognosegebieden

Legenda:

23 begrenzing en nummer van een deelgebied

W Weidegebied

h Hondsrug

Z Zandgebied

V Veenkoloniën

1. Inleiding

1.1 Doel van het onderzoek

Voor het opstellen van het streekplan Drenthe heeft het Provinciaal Bestuur van Drenthe het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding (ICW) en het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) verzocht een bijdrage te leveren die inzicht geeft in een aantal belangrijke aspecten van de structuur van de land- en tuinbouw en in de te verwachten ontwikkelingen in die structuur.

1.2 Opzet en uitvoering van het onderzoek

De Provincie Drenthe heeft na overleg met de Directie Landbouw en Voedselvoorziening (Lavo) 50 deelgebieden onderscheiden (figuur 1.1). De grenzen van de deelgebieden - die voor een groot deel samenvallen met ruilverkavelingsgrenzen - zijn zodanig gekozen, dat uit landbouwkundig oogpunt gezien zo homogeen mogelijke deelgebieden zijn gevormd. Het ICW heeft daarna met medewerking van de Afdeling Landbouwmaatregelen van de directie Lavo de plaats van de bedrijfsgebouwen gelocaliseerd van alle bij de landbouwmetelling 1985 geregistreerde bedrijven. De plaats van deze bedrijfsgebouwen is in digitale vorm vastgelegd in een bedrijvenbestand. Vervolgens zijn alle deelgebiedsgrenzen gedigitaliseerd. Met behulp hiervan is vastgesteld tot welke deelgebieden de bedrijven behoren. Met behulp van de mutatielijsten van het LEI heeft het ICW ook de ligging van de bedrijfsgebouwen in de deelgebieden vastgesteld voor de jaren 1984 en daarvoor tot en met 1980. Door voor elk deelgebied van de daarin gelegen bedrijven de bijbehorende door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verzamelde metellinggegevens op te nemen, kon het LEI per deelgebied een aantal kengetallen produceren. Hoewel de meeste kengetallen betrekking hebben op een aspect van de agrarische structuur in 1985, zijn ook enkele kengetallen berekend die veranderingen tussen 1980 en 1985 weergeven. De kengetallen worden in kaartvorm gepresenteerd, voorzover nodig voorzien van een toelichting en enige achtergrondinformatie.

Er wordt niet alleen aandacht geschonken aan de situatie in de land- en tuinbouw in 1985 en de veranderingen daarin sinds 1980, maar ook aan de mogelijke ontwikkelingen tot 1990. Er heerst momenteel grote onzekerheid over de besluiten die de EG zal nemen op het terrein van de landbouwpolitiek. Om deze reden is volstaan met het maken van één prognose met 1990 als eindjaar. Ook in de provinciale structuurnota van de land- en tuinbouw, die naar verwachting in 1987 door de Directie Lavo zal worden uitgebracht, wordt niet verder gekeken dan 1990. De uitgangspunten

bieden. Deze kaarten, genummerd 1 t/m 39, zijn in een afzonderlijke bijlage bij dit rapport opgenomen.

In hoofdstuk 4 komen de mogelijke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Drenthe als geheel tot 1990 aan de orde. Vervolgens wordt in hoofdstuk 5 ingegaan op de mogelijke ontwikkelingen in de 4 afzonderlijke prognosegebieden. Het verslag wordt afgesloten met enkele conclusies, terwijl ook enkele ruimtelijke aspecten van de mogelijke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw worden aangeduid.

2. De ontwikkeling van de Drentse en de Nederlandse land- en tuinbouw in de periode 1980-1985

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in de provincie Drenthe vergeleken met die in het gehele land. Tevens wordt daarbij aangegeven het Drentse aandeel.

Allereerst wordt ingegaan op de ontwikkeling van de agrarische produktie, gemeten in sbe. Vervolgens komt het aantal bedrijven en het aantal arbeidskrachten aan de orde. Het gaat om de periode 1980-1985 en de gegevens hebben betrekking op alle bedrijven; dus zowel hoofdberoeps- als nevenbedrijven.

Aan het slot van dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling van beide groepen bedrijven afzonderlijk in Drenthe in de periode 1980-1985.

2.2 De omvang en de samenstelling van de agrarische produktie

2.2.1 De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik

De agrarische produktie is voor een belangrijk deel gebonden aan de oppervlakte cultuurgrond en het gebruik daarvan. Tussen 1980 en 1985 is in Drenthe en Nederland de oppervlakte cultuurgrond in nagenoeg dezelfde mate afgenomen. Het Drentse aandeel (8,4%) is dan ook niet veranderd (bijlage 2).

De oppervlakte akkerbouwgewassen (inclusief voedergewassen) is in Drenthe (met 1,3%) in iets geringere mate toegenomen dan in het gehele land (met 3,0%). Worden echter de voedergewassen buiten beschouwing gelaten, dan is zowel in Drenthe als in Nederland de oppervlakte akkerbouwgewassen afgenomen. Hoewel de afname in Drenthe iets sterker was en het Drentse aandeel daardoor iets kleiner werd, bedroeg het in 1985 toch nog bijna 13%. De oppervlakte voedergewassen - met name snijmaïs - is in Drenthe (met 60%) sinds 1980 veel sterker toegenomen dan landelijk (27%). In Drenthe is de laatste jaren sprake geweest van het inhalen van een achterstand. De snijmaïsteelt is in de noordelijke provincies namelijk pas veel later goed op gang gekomen dan in de zuidelijker gelegen provincies.

De oppervlakte grasland is zowel in Drenthe als in het gehele land afgenomen en wel in dezelfde mate. Wordt echter bij de oppervlakte grasland de oppervlakte voedergewassen opgeteld, dan is niet alleen in Drenthe (met 3,2%), maar ook in het gehele land (met 0,4%) sprake van een toename. Van de totale oppervlakte grasland + voedergewassen in ons land ligt thans 7,2% in Drenthe.

De oppervlakte tuinbouwgewassen open grond is in Drenthe ten opzichte van 1980 ruim verdubbeld. Deze groei is vooral toe te schrijven aan een sterke toeneming van de oppervlakte groenten die voor het eerst in 1982 werd waargenomen. De explosieve groei in 1982 houdt waarschijnlijk verband met de mogelijkheid dat toen contracten konden worden afgesloten met de conservenindustrie. Sindsdien schommelt de oppervlakte groenten open grond - waartoe ook akkerbouwmatige tuinbouwgewassen behoren - tussen de 1000 en 1200 ha. Ook de oppervlakte tuinbouwgewassen onder glas is in Drenthe (16,2%) sterker toegenomen dan in het gehele land (2,4%). Het aandeel van Drenthe in de landelijke oppervlakten tuinbouwgewassen is echter maar heel klein (bijlage 2).

2.2.2 De rundveehouderij

De omvang van de rundveehouderijproductie wordt bepaald door de oppervlakte grasland + voedergewassen en door de veedichtheid. De veedichtheid, uitgedrukt in het aantal melkkoeien per 100 ha grasland + voedergewassen, is voor Drenthe en voor Nederland voor een reeks jaren in tabel 2.1 opgenomen:

Tabel 2.1 Aantal melkkoeien per 100 ha grasland en voedergewassen in Drenthe en Nederland

Jaar	Drenthe	Nederland	Jaar	Drenthe	Nederland
1975	163	162	1980	164	176
1976	162	164	1981	164	178
1977	159	163	1982	168	184
1978	160	167	1983	169	188
1979	163	173	1984	168	189
			1985	159	176

Uit deze tabel blijkt dat in 1975 de veedichtheid in Drenthe op het landelijke niveau lag, maar dat sindsdien de veedichtheid in Drenthe steeds verder achterop raakt bij die in het gehele land. Weliswaar worden er in Drenthe meer stuks jongvee per 100 melkkoeien gehouden, maar desondanks is toch de intensiteit van het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij in deze provincie lager. Dit blijkt uit het kengetal "aantal gve per 100 ha grasland + voedergewassen" dat thans in Drenthe (235) veel lager is dan in het gehele land (263). Dit kengetal is sinds 1980 in Drenthe (van 247 naar 235) ook veel sterker afgenomen dan in het gehele land (van 264 naar 263).

In bijlage 3 zijn enkele ontwikkelingen in de rundveehouderij tussen 1980 en 1985 in Drenthe weergegeven. Hieruit blijkt dat tussen 1980 en 1984 het aantal melkkoeien sterker groeide dan de oppervlakte grasland + voedergewassen. De invoering van de

superheffing per 1 april 1984 maakte niet alleen een einde aan de groei van de melkveestapel, maar deed de groei zelfs omslaan in een inramping.

Wanneer ook de oppervlakte voedergewassen aan de rundveehouderij wordt toegerekend, dan is de omvang van deze produktietak, uitgedrukt in sbe, in Drenthe (met 1,4%) iets trager gestegen dan in het gehele land (met 2,5%). De rundveehouderijproduktie in Drenthe maakt thans 6,7% uit van die in het gehele land, dat is ongeveer evenveel als in 1980 (tabel 2.3).

2.2.3 De akkerbouw

De produktieomvang van de akkerbouw (exclusief voedergewassen en exclusief akkerbouwmatige tuinbouwgewassen) wordt bepaald door de oppervlakte cultuurgrond die daarvoor wordt aangewend en door de intensiteit van het grondgebruik. Ondanks een afname van de oppervlakte akkerbouwgewassen in Drenthe tussen 1980 en 1985 met 5,5% is de produktieomvang, dank zij een stijging van de intensiteit van het bouwlandgebruik, toch nog iets toegenomen, nl. met 0,3%. Hoewel de intensiteit van het bouwlandgebruik in Drenthe sinds 1980 iets meer is toegenomen dan in het gehele land, lag deze in 1985 in Drenthe (4,8 sbe/ha) toch nog iets beneden het landelijke gemiddelde (5,2 sbe/ha).

Aangezien in het gehele land de produktieomvang van de akkerbouw niet veel sterker toenam dan in Drenthe, bleef het Drentse aandeel in de landelijke akkerbouwproduktie gelijk (11,9%) (tabel 2.3).

2.2.4 De intensieve veehouderij

De omvang van de intensieve veehouderij - gemeten in sbe - is sinds 1980 in Drenthe met 6,6% toegenomen, dat is minder dan in het gehele land (14,9%). Het Drentse aandeel, dat in 1980 al klein was, is sedertdien verder afgenomen tot 2,4% in 1985 (tabel 2.3).

2.2.5 De tuinbouw

In tabel 2.2 is de ontwikkeling van de oppervlakte tuinbouwgewassen in Drenthe tussen 1980 en 1985 weergegeven.

Tabel 2.2 Oppervlakte tuinbouwgewassen (in ha)

Jaar	Open grond	Akkerbouwmatige	Onder glas
1980	679	39	108
1981	652	75	118
1982	815	478	120
1983	722	511	121
1984	910	521	122
1985	1.040	422	125

In 2.2.1 is al gewezen op de explosieve groei van de oppervlakte tuinbouwgewassen open grond in 1982. Deze blijkt zich vooral te hebben voorgedaan bij de akkerbouwmatige tuinbouwgewassen. In Drenthe zijn dat hoofdzakelijk groene erwten (droog te oogsten). Bij de tuinbouwgewassen open grond gaat het voornamelijk om groenten. Sinds 1980 is de oppervlakte bloemkwekerijgewassen verviervoudigd en bedraagt thans 100 ha. Dit zijn vrijwel uitsluitend droogbloemen, waarvan het grootste deel wordt gekweekt in de gemeente Smilde.

De oppervlakte tuinbouwgewassen onder glas groeide geleidelijk iets. Binnen de tuinbouw onder glas, die voor 90% in de tuinbouwcentra in de gemeente Emmen wordt aangetroffen, vond een verschuiving plaats van groenten naar bloemen.

Dank zij de uitbreiding van de oppervlakten tuinbouwgewassen open grond en onder glas die beide in Drenthe veel sterker waren dan in het gehele land, is de produktieomvang van de tuinbouw (inclusief akkerbouwmatige tuinbouwgewassen) - gemeten in sbe - in Drenthe sinds 1980 met 14,6% toegenomen. De landelijke stijging in de periode 1980-1985 bedroeg 6%. Ondanks de wat sterkere uitbreiding in de laatste jaren, is het Drentse aandeel in de landelijke tuinbouwproduktie thans niet groter dan 1,2% (tabel 2.3.).

2.2.6 De totale produktieomvang

Door de produktieomvang van de afzonderlijke produktietakken - rundveehouderij, akkerbouw, intensieve veehouderij en tuinbouw - bij elkaar op te tellen, wordt de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw verkregen. Per saldo is de totale produktieomvang in Drenthe (met 2,2%) tussen 1980 en 1985 in geringere mate gestegen dan in het gehele land (met 4,9%).

Zowel in de rundveehouderij-, de akkerbouw- als de intensieve veehouderijsector bleef de groei van de produktieomvang in Drenthe achter bij die in het gehele land. Alleen in de tuinbouwsector was de groei in Drenthe sterker.

De geringere groei van de produktieomvang van de rundveehouderij is een gevolg van het achterblijven van de stijging van het intensiteitsniveau van het grondgebruik in Drenthe. Dit komt o.a. tot uiting in een geringere toename van de veedichtheid. In de akkerbouwsector is de geringere produktietoename toe te schrijven aan een wat sterkere afname van de oppervlakte akkerbouwgewassen in Drenthe, die evenwel gedeeltelijk gecompenseerd werd door een iets sterkere toename van het intensiteitsniveau van het grondgebruik. De relatief sterkere groei van de produktieomvang van de tuinbouw in Drenthe kon - gezien het geringe aandeel van deze produktietak in de totale produktieomvang - dan ook niet voorkomen dat de totale produktieomvang in deze provincie in geringere mate groeide dan in het gehele land (tabel 2.3).

Tabel 2.3 Ontwikkeling van de produktieomvang (in sbe) per produktietak in Drenthe en in Nederland (alle bedrijven)

Produktietak	Aantal sbe (x 1000)			Drentse sbe in % van Nederland	
	1980	1985	Index 1985 (1980=100)	1980	1985
Rundvee- houderij 1)	Drenthe Nederland	659 9.739	668 9.979	101,4 102,5	6,7 -
Akkerbouw 2)	Drenthe Nederland	331 2.783	333 2.801	100,3 100,6	11,9 -
Intensieve veehouderij	Drenthe Nederland	74 2.838	79 3.261	106,6 114,9	2,4 -
Tuinbouw 3)	Drenthe Nederland	71 6.491	82 6.885	114,6 106,0	1,1 -
Totaal	Drenthe Nederland	1.136 21.852	1.161 22.925	102,2 104,9	5,1 -

1) Inclusief voedergewassen.

2) Exclusief voedergewassen en akkerbouwmatige tuinbouw.

3) Inclusief akkerbouwmatige tuinbouw.

Tabel 2.4 Ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Drenthe en in Nederland (alle bedrijven)

Produktietak	Aantal sbe (x 1000)			Drenthe in % van Nederland	
	1980	1985	Index 1985 (1980=100)	1980	1985
Oppervlakte cultuurground 1)	Drenthe 169.413 Nederland 2.020.233	169.099 2.019.023	99,8 99,9	8,4 -	8,4 -
Bedrijven 2)	Drenthe 8.105 Nederland 144.994	7.320 135.899	90,3 93,7	5,6 -	5,4 -
Arbeidskrachten 3) 4)	Drenthe 10.153 Nederland 189.869	9.276 179.444	91,4 94,5	5,3 -	5,2 -
Productie-omvang 5)	Drenthe 1.135.715 Nederland 21.851.632	1.161.118 22.924.628	102,2 104,9	5,2 -	5,1 -

1) In ha gemeten maat, inclusief braakland.

2) 10 sbe en meer.

3) Mannelijke arbeidskrachten: in 1980 meer dan 15 uur per week regelmatig werkzaam

4) Mannelijke arbeidskrachten: in 1985 meer dan 20 uur per week regelmatig werkzaam

5) In sbe.

2.3 Het aantal bedrijven

Het aantal bedrijven waarop de land- of tuinbouw wordt uitgeoefend is in de periode 1980-1985 in Drenthe met 875 verminderd. Dit is een saldo; er zijn tussen 1980 en 1985 nl. niet alleen bedrijven "verdwenen" door b.v. opheffing, maar er zijn ook bedrijven bijgekomen door b.v. afsplitsing, terwijl er ook om administratieve redenen bedrijven uit de administratie zullen zijn afgevoerd. Naar schatting zullen 30% van de mutaties betrekking gehad hebben op het stichten van nieuwe bedrijven, 67% op het opheffen van bedrijven en de resterende 3% op het afvoeren van bedrijven om administratieve redenen.

Per saldo is het aantal bedrijven in Drenthe (9,7%) in iets sterkere mate afgenomen dan in het gehele land (6,3%). Thans liggen in Drenthe 5,4% van alle Nederlandse bedrijven (tabel 2.4).

Tabel 2.5 De ontwikkeling van de oppervlakte en de omvang per bedrijf

	gem. oppervl. (ha) per bedrijf		gem. omvang (sbe) per bedrijf	
	1980	1985	1980	1985
Drenthe	20,9	23,1	140	159
Nederland	13,9	14,9	151	169

In 1980 hadden de bedrijven in Drenthe gemiddeld al een grotere oppervlakte dan in het gehele land. Aangezien sedertdien het aantal bedrijven in Drenthe wat sterker is afgenomen bij een vrijwel gelijke vermindering van de oppervlakte cultuurgrond, is het verschil in gemiddelde bedrijfsoppervlakte tussen Drenthe en Nederland nog groter geworden. Ondanks de gemiddeld grotere oppervlakte zijn de bedrijven in Drenthe gemiddeld kleiner van omvang, gemeten in sbe. De oorzaak hiervan is dat de intentsiteit van het grondgebruik in de rundveehouderij en de akkerbouw in Drenthe geringer is dan in het gehele land. Daar komt bovendien nog bij dat de niet of weinig aan de grond gebonden produktietakken - zoals de intensieve veehouderij en de glastuinbouw - in Drenthe in veel zwakkere mate zijn vertegenwoordigd dan landelijk het geval is.

2.4 Het aantal arbeidskrachten

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de land- en tuinbouwbedrijven is tussen 1980 en 1985 in Drenthe (8,6%) in iets sterkere mate verminderd dan in het gehele land (5,5%).

Dit is enerzijds gunstig omdat daardoor de produktieomvang per man kon stijgen, maar anderzijds ongunstig omdat daardoor de werkgelegenheid daalde. Momenteel werkt van alle arbeidskrachten in ons land 5,2% op Drentse land- en tuinbouwbedrijven (tabel 2.4).

Qua gemiddelde oppervlakte per man zijn de verschillen tussen Drenthe en Nederland veel groter dan qua gemiddelde produktieomvang per man. In Drenthe wordt de geringere intensiteit van het grondgebruik gecompenseerd door een grotere oppervlakte cultuurgrond per man.

Tabel 2.6 De ontwikkeling van de oppervlakte en de omvang per man

	gem. oppervl. (ha) per man		gem. omvang (sbe) per man	
	1980	1985	1980	1985
Drenthe	16,7	18,2	112	125
Nederland	10,6	11,3	115	128

2.5 De land- en tuinbouw op hoofdberoeps- en nevenbedrijven in Drenthe

Sinds 1980 is in Drenthe niet alleen het aantal nevenbedrijven, maar ook de oppervlakte cultuurgrond, de produktieomvang en het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op deze groep bedrijven gestegen. Tegelijkertijd verminderde het aantal hoofdberoepsbedrijven alsmede de oppervlakte cultuurgrond en het aantal arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven. Dit had tot gevolg dat in 1985 de nevenbedrijven in Drenthe 13% van het totale aantal bedrijven uitmaakten waarop bijna 10% van het totale aantal arbeidskrachten werkte. De nevenbedrijven hadden echter nog geen 5% van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik en namen niet meer dan 4% van de totale agrarische produktie in Drenthe voor hun rekening. De nevenbedrijven waren gemiddeld dan ook klein, namelijk 8,2 ha en 47 sbe. De hoofdberoepsbedrijven hadden in 1985 een gemiddelde oppervlakte van 25,4 ha en een gemiddelde omvang van 176 sbe (bijlage 4).

3. De agrarische situatie in 1985 en de voorafgaande veranderingen in de deelgebieden

3.1 Inleiding (kaart 1)

In dit hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op c.q. enige achtergrondinformatie verstrekt bij een aantal kaarten die elk een aspect van de land- en tuinbouw in de onderscheiden deelgebieden in beeld brengen. De meeste kaarten hebben betrekking op de situatie in 1985. Enkele kaarten geven een beeld van opgetreden veranderingen tussen 1980 en 1985. De kaarten zijn in een afzonderlijke bijlage opgenomen.

3.2 De situatie in 1985

3.2.1 De bedrijven, de oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik (kaarten 2 t/m 4)

- Hoofdberoeps- en nevenbedrijven (kaart 2)

Van de 7320 in 1985 in Drenthe telplichtige geregistreerden exploiteren er 6355 (87%) een hoofdberoeps- en 965 (13%) een nevenbedrijf.

Per deelgebied loopt het percentage nevenbedrijven uiteen van 3% tot 28%.

- De oppervlakte cultuurgrond (kaart 3)

In Drenthe is in 1985 in totaal 169.099 ha cultuurgrond geregistreerd, nl. 161.211 ha (95%) op hoofdberoeps- en 7.888 ha (5%) op nevenbedrijven.

Zoals te verwachten is, loopt ook het percentage van de totale oppervlakte cultuurgrond dat in gebruik is bij nevenbedrijven uiteen, nl. van 0 tot 23%.

In het algemeen is het aandeel van de nevenbedrijven in de totale oppervlakte cultuurgrond verhoudingsgewijs groot in die deelgebieden waar relatief veel nevenbedrijven worden aangetroffen. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de hoofdberoepsbedrijven. De kaarten 2 en 3 vertonen dan ook in grote trekken hetzelfde beeld.

- Het grondgebruik (kaart 4)

Van de totale oppervlakte geregistreeerde cultuurgrond is in Drenthe in 1985 84.565 ha (50%) in gebruik als bouwland en 83.292 ha (49%) als grasland. Van de rest is 1165 ha (1%) in gebruik als tuinland en ligt 77 ha braak. Kaart 4 heeft alleen betrekking op

de bouwland-graslandverhouding. Deze kaart laat duidelijk zien dat het grondgebruik binnen de provincie sterk verschilt. Zo loopt het percentage grasland uiteen van 98 tot 5. Het grasland is het sterkst vertegenwoordigd in het noorden en het zuid-westen van de provincie. Het bouwland komt vooral voor in de veenkoloniale deelgebieden. In de overige deelgebieden komt een meer gemengd grondgebruik voor.

3.2.2 De intensiteit van het grondgebruik (kaarten 5 t/m 7)

De intensiteit van het grondgebruik is op 2 manieren in beeld gebracht, nl. voor de rundveehouderij alleen door de vermelding van het aantal grootveeëenheden per 100 ha grasland + voedergewassen (kaarten 5 en 6) en voor alle produktietakken te zamen door de vermelding van het aantal sbe per ha cultuurgrond (kaart 7).

Gemiddeld bedraagt in Drenthe in 1985 op de hoofdberoepsbedrijven het aantal grootveeëenheden per 100 ha grasland + voedergewassen 242. Per deelgebied varieert dit kengetal van 181 tot 316.

De veedichtheid op de nevenbedrijven is gemiddeld veel lager, dan op de hoofdberoepsbedrijven. Zo bedraagt het aantal grootveeëenheden per 100 ha grasland + voedergewassen op de nevenbedrijven gemiddeld 110 tegenover gemiddeld 242 op de hoofdberoepsbedrijven. Van deelgebied tot deelgebied loopt dit kengetal op de nevenbedrijven uiteen van 21 tot 406. De spreiding is dus nog aanzienlijk groter dan op de hoofdberoepsbedrijven.

Kaart 7 geeft de spreiding in de intensiteit van het grondgebruik, uitgedrukt in sbe per ha cultuurgrond, op alle bedrijven weer. Dit cijfer wordt verkregen door de produktieomvang van alle produktietakken (akkerbouw, rundveehouderij, intensieve veehouderij en tuinbouw) bij elkaar op te tellen en vervolgens te delen door de totale oppervlakte cultuurgrond. Het bedraagt gemiddeld voor de gehele provincie 6,9; maar varieert van deelgebied tot deelgebied van 4,8 tot 11,0.

3.2.3 Het bedrijfstype (kaarten 8 t/m 10)

Op agrarische bedrijven kunnen verschillende produktietakken, zoals rundveehouderij, intensieve veehouderij, akkerbouw en tuinbouw, naast elkaar voorkomen. Verreweg de meeste bedrijven zijn echter min of meer in één bepaalde produktietak gespecialiseerd. Op basis van het aandeel dat één bepaalde produktietak inneemt in de totale bedrijfsomvang kunnen de bedrijven worden ingedeeld in een aantal bedrijfstypen. Ten behoeve van dit onderzoek zijn 7 bedrijfstypen onderscheiden. De verdeling van de hoofdberoepsbedrijven in de provincie als geheel over deze bedrijfstypen is in 1985 als weergegeven in tabel 3.1.

Tabel 3.1 Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Bedrijven	
	aantal	in %
1. rundveehouderijbedrijven	3307	52
2. intensieve veehouderijbedrijven	304	5
3. overige veehouderijbedrijven	417	7
4. akkerbouwbedrijven	1825	29
5. glastuinbouwbedrijven	117	2
6. overige tuinbouwbedrijven	87	1
7. gecombineerde bedrijven	298	5
Totaal	6355	100

Ruim de helft van de Drentse agrarische bedrijven behoort tot de rundveehouderijbedrijven en ruim een vierde deel tot de akkerbouwbedrijven. De andere bedrijfstypen zijn in deze provincie zwak vertegenwoordigd. Dit geldt onder andere ook voor de intensieve veehouderijbedrijven die in 5 deelgebieden zelfs ontbreken.

Voor wat de grondgebonden bedrijven betreft, ligt het voor de hand dat er een samenhang is tussen het grondgebruik en het bedrijfstype. Zo kan een hoog percentage akkerbouwbedrijven worden verwacht in die streken waar relatief veel bouwland voorkomt. Het betreft hier een belangrijk deel van de veenkoloniën. Verder laten de kaarten zien dat er maar heel weinig akkerbouwbedrijven liggen in het noorden en het zuid-westen van de provincie, waar juist relatief veel grasland voorkomt en derhalve het rundveehouderijbedrijf een overheersende positie inneemt.

3.2.4 De bedrijfsoppervlakte (kaarten 11 en 12)

Gemiddeld zijn de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe in 1985 25,4 ha groot. Uit onderstaand overzicht blijkt echter dat de gemiddelde oppervlakte per bedrijfstype sterk uiteenloopt. Gemiddeld zijn de niet of minder grondgebonden bedrijven veel kleiner dan de grondgebonden bedrijven. Voor wat de grondgebonden bedrijven betreft, blijkt dat de akkerbouw- en de gecombineerde bedrijven gemiddeld belangrijk groter zijn dan de rundveehouderijbedrijven en de overige veehouderijbedrijven.

Tabel 3.2 Gemiddelde oppervlakte in ha per bedrijf naar type

Bedrijfstype	Oppervlakte
1. rundveehouderijbedrijven	24,5
2. intensieve veehouderijbedrijven	3,8
3. overige veehouderijbedrijven	12,1
4. akkerbouwbedrijven	35,5
5. glastuinbouwbedrijven	1,4
6. overige tuinbouwbedrijven	5,7
7. gecombineerde bedrijven	29,0
Totaal	25,4

- De rundveehouderijbedrijven (kaart 11)

Ruim de helft van de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe behoort tot de rundveehouderijbedrijven. De gemiddelde oppervlakte van deze bedrijven loopt van deelgebied tot deelgebied uiteen van 16,1 ha tot 40,0 ha. De gemiddelde oppervlakte is het kleinst in het zuiden van de provincie en het grootst in het noorden, midden en oosten van de provincie.

- De akkerbouwbedrijven (kaart 12)

Na de rundveehouderijbedrijven vormen de akkerbouwbedrijven de grootste groep. De gemiddelde oppervlakte van de akkerbouwbedrijven varieert van deelgebied tot deelgebied van 18,1 ha tot 58,5 ha. De deelgebieden met de gemiddeld kleinste oppervlakte per bedrijf liggen voor een belangrijk deel rondom Assen; die met de gemiddeld grootste oppervlakte per bedrijf worden hoofdzakelijk aangetroffen in het veenkoloniale gebied.

3.2.5 De bedrijfsomvang (kaarten 13 t/m 18)

De hoofdberoepsbedrijven in Drenthe hebben in 1985 een gemiddelde omvang van 176 sbe. Naar bedrijfstype bezien, loopt de gemiddelde bedrijfsomvang echter sterk uiteen.

Naar bedrijfsomvang bezien, zijn de glastuinbouwbedrijven - ondanks hun gemiddeld kleine bedrijfsoppervlakte - gemiddeld het grootst. Daarna volgen de rundveehouderij- en de gecombineerde bedrijven die elkaar qua gemiddelde bedrijfsomvang weinig ontlopen. Pas daarna komen de akkerbouwbedrijven aan de beurt, ondanks het feit dat deze bedrijven qua oppervlakte gemiddeld het grootst zijn.

Tabel 3.3 Gemiddelde omvang per bedrijf in sbe, naar type

Bedrijfstype	Omvang
1. rundveehouderijbedrijven	182
2. intensieve veehouderijbedrijven	170
3. overige rundveehouderijbedrijven	79
4. akkerbouwbedrijven	169
5. glastuinbouwbedrijven	433
6. overige tuinbouwbedrijven	170
7. gecombineerde bedrijven	183
Totaal	176

De verschillen in bedrijfsomvang hangen behalve met de bedrijfsoppervlakte, samen met de aard en de intensiteit van het grondgebruik. Bij de aard van het grondgebruik wordt gedacht aan gebruik van de grond als bouwland, grasland of tuinland. Naar gelang de aard van het grondgebruik kan voorts de intensiteit van dat gebruik verschillen. Zo levert in de akkerbouwsector een ha pootaardappelen een groter aantal sbe's op dan een ha fabrieks-aardappelen. In de rundveehouderij kan het aantal dieren dat per ha grasland + voedergrassen wordt gehouden, sterk verschillen (zie 3.2.2).

De gegevens over de bedrijfsomvang, gespecificeerd naar bedrijfstype en deelgebied, kunnen enig inzicht geven in de inkomenssituatie in de agrarische sector per deelgebied.

Volgens de uitgangspunten van het Landbouw-Economisch Instituut 1) bood in de afgelopen boekjaren een doelmatig geleid bedrijf met een produktieomvang van ongeveer 160 sbe bij de gegeven stand van de techniek bij benadering minimaal produktieve werkgelegenheid aan één volwaardige arbeidskracht bij een normale dagtaak. Of in werkelijkheid op bedrijven met een dergelijke omvang een "voldoende" inkomen wordt gerealiseerd is van vele factoren afhankelijk. Naast algemeen financieel-economische en technische ontwikkelingen spelen hierbij ook de specifieke bedrijfsomstandigheden en de vakbekwaamheid van het bedrijfshoofd een belangrijke rol.

In tabel 3.4 is voor een aantal boekjaren voor enkele groepen bedrijven het kengetal "arbeidsopbrengst (op pachtbasis) per sbe" opgenomen. Het kengetal heeft betrekking op grotere rundveehouderijbedrijven in het Noordelijk Zandgebied en kleinere rundveehouderijbedrijven op de Zandgronden. De grotere zowel als de kleinere akkerbouwbedrijven liggen in de Veenkoloniën + het Noordelijk Zandgebied.

- 1) Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); boekjaren 1981/82 t/m 1984/85. Periodieke Rapportage 11-84/85. Den Haag, mei 1986.

Tabel 3.4 De gemiddelde arbeidsopbrengst per sbe op landbouw-bedrijven naar bedrijfstype, gebied en bedrijfsomvang (op pachtbasis; in guldens)

Bedrijfs- type	Gebied	bedrijfs- omvang 1)	1982/83	1983/84	1984/85
Rundveehou- derijbedrij- ven	Noordelijk				
	Zandgebied	grotere	320	286	306
	Zandgronden	kleinere	273	235	229
Akkerbouw- bedrijven	Veenkoloniën	grotere	228	174	243
	+ Noordelijk				
	Zandgebied	kleinere	205	51	138

1) De grens tussen grotere en kleinere bedrijven is in 1982/83 153 sbe en in 1983/84 en 1984/85 158 sbe.

Bron: LEI; Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); boekjaren 1982/83 t/m 1984/85.

Tabel 3.4 laat zien dat de arbeidsopbrengst per sbe van jaar tot jaar op eenzelfde groep bedrijven nogal verschilt en bovendien op de kleinere bedrijven (soms aanzienlijk) lager is dan op de grotere.

En door de verschillen in arbeidsopbrengst per sbe en door de verschillen in bedrijfsomvang komen in de landbouw grote inkomensverschillen voor van gebied tot gebied, van jaar tot jaar, van bedrijfstype tot bedrijfstype en zelfs van bedrijf tot bedrijf van eenzelfde bedrijfstype in eenzelfde gebied in eenzelfde jaar. De LEI-publicaties die jaarlijks verschijnen over de bedrijfsresultaten en de financiële positie van de landbouw geven hiervan een duidelijk beeld. Ter illustratie zijn in bijlage 5 een aantal gegevens over de inkomens op de hiervoor onderscheiden groepen bedrijven opgenomen.

Ter vergelijking zijn ook cijfers vermeld voor alle bedrijven, ongeacht het type en de omvang, in het gehele land.

Bij de in bijlage 5 vermelde ondernemersinkomens moet worden opgemerkt, dat de ondernemer in de landbouw om dit inkomen te behalen doorgaans langer zal moeten werken dan de vakarbeider volgens het CAO-contract. Bovendien zit in het inkomen van de ondernemer de vergoeding begrepen voor het door hem in de onderneming geïnvesteerde eigen vermogen.

Op veel bedrijven werken naast de ondernemer (= het bedrijfshoofd) ook één of meer gezinsleden mee. Het gezinsinkomen uit het bedrijf is meestal dan ook hoger dan het ondernemersinkomen.

Om een indicatie - en ook niet meer dan dat - te geven van de inkomenssituatie in de onderscheiden deelgebieden zijn de

beide grootste groepen bedrijven, te weten de rundveehouderij- en de akkerbouwbedrijven, in 3 klassen ingedeeld; nl.:

- "kleine" bedrijven, dat zijn bedrijven kleiner dan 160 sbe;
- "middelgrote" bedrijven, dat zijn bedrijven van 160 tot 240 sbe;
- "grote" bedrijven, dat zijn bedrijven van 240 sbe of meer.

Hierbij wordt derhalve aangenomen dat in gebieden waar relatief veel "kleine" bedrijven voorkomen, relatief veel "lage" ondernemers- en gezinsinkomens zullen worden aangetroffen en omgekeerd.

- De rundveehouderijbedrijven (kaarten 13 t/m 15)

Van de 3307 rundveehouderijbedrijven in Drenthe is in 1985 48% kleiner dan 160 sbe, 28% 160 tot 240 sbe en 24% 240 sbe of groter. Bijna de helft van alle rundveehouderijbedrijven behoort dus tot de "kleine" bedrijven. Van deelgebied tot deelgebied loopt het percentage kleine bedrijven uiteen van 0 tot 74. Er zijn naar verhouding veel bedrijven kleiner dan 160 sbe in het zuid-westen van de provincie. Gelet op het voorgaande zal het geen verbazing wekken dat juist in dit deel van de provincie maar relatief weinig bedrijven van 240 sbe of meer voorkomen. De rundveehouderijbedrijven van 240 sbe of meer zijn daarentegen sterk vertegenwoordigd in midden- en oost-Drenthe.

- De akkerbouwbedrijven (kaarten 16 t/m 18)

Van de 1825 akkerbouwbedrijven in Drenthe is in 1985 56% kleiner dan 160 sbe, 25% 160 tot 240 sbe en 19% 240 sbe of meer. Onder de akkerbouwbedrijven komen derhalve verhoudingsgewijs nog meer "kleine" bedrijven voor dan onder de rundveehouderijbedrijven.

Het percentage akkerbouwbedrijven kleiner dan 160 sbe varieert van deelgebied tot deelgebied van 20 tot 90. Relatief veel kleine akkerbouwbedrijven worden aangetroffen in midden-Drenthe.

3.2.6 De arbeidskrachten (kaart 19)

In 1985 werkten op de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe 8364 mannelijke en 2788 vrouwelijke arbeidskrachten. Het betreft hier arbeidskrachten die per week gedurende tenminste 20 uur op het bedrijf werken.

Van de mannelijke arbeidskrachten behoorde 82% tot de bedrijfshoofden, 8% tot de meewerkende zoons, 2% tot de overige inwonende familieleden en 8% tot de niet-gezinsarbeidskrachten (= land- en tuinarbeiders). Van de vrouwelijke arbeidskrachten was 90% meewerkende echtgenote.

In tabel 3.5 zijn de hoofdberoepsbedrijven in de gehele

provincie ingedeeld naar het aantal en de positie van de vaste mannelijke arbeidskrachten in 1985.

Op ruim 70% van de hoofdberoepsbedrijven is maar één vaste mannelijke arbeidskracht. Meestal is dat het bedrijfshoofd. Verder zijn op ruim 20% van de bedrijven twee, en op 5% drie of meer vaste mannelijke arbeidskrachten werkzaam. Wanneer er twee vaste mannelijke arbeidskrachten zijn, bestaat de arbeidsbezetting meestal uit de vader (= bedrijfshoofd) + zijn zoon. Bij "overige met 2 man" kan men denken aan bedrijven die gezamenlijk geëxploiteerd worden door b.v. een vader + een zoon of twee broers in de vorm van b.v. een maatschap. Wanneer zo'n situatie zich voordoet worden beide maten juridisch als bedrijfshoofd oudste. Door het voorkomen van gemeenschappelijke exploitaties zal de leeftijdsopbouw dan ook een enigszins vertekend beeld geven.

Tabel 3.5 Bedrijven naar arbeidsbezetting

Omschrijving	aantal	in %
zonder (mannelijke) arbeidskracht	167	3
één bedrijfshoofd	4430	70
één bedrijfshoofd + één zoon	448	7
overige met één man	97	2
overige met 2 man	931	15
bedrijven met 3 man	224	4
bedrijven met 4 man of meer	58	1
Alle	6355	100

aangemerkt. Het aantal mannelijke bedrijfshoofden (6873) is dan ook groter dan het aantal hoofdberoepsbedrijven (6355).

Voorts is hieronder de leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden (zowel mannelijke als vrouwelijke) opgenomen. Dit aantal is gelijk aan het aantal bedrijven omdat per bedrijf slechts de leeftijd van één bedrijfshoofd wordt genoteerd en wel die van het

Tabel 3.6 Bedrijfshoofden naar leeftijd

Leeftijdsklasse	aantal	in %
jonger dan 30 jaar	197	3
30 tot 40 jaar	886	14
40 tot 50 "	1600	25
50 tot 55 "	1016	16
55 tot 60 "	1100	17
60 tot 65 "	976	15
65 jaar of ouder	580	9
Alle	6355	100

oudste. Door het voorkomen van gemeenschappelijke exploitaties zal de leeftijdsopbouw dan ook een enigszins vertekend beeld geven.

Van de bedrijfshoofden was 57% 50 jaar of ouder; 9% zelfs 65 jaar of ouder. Een aantal van hen zal echter het bedrijf gemeenschappelijk exploiteren met een jonger bedrijfshoofd.

Het gemiddeld aantal vaste mannelijke arbeidskrachten per hoofdberoepsbedrijf bedroeg in Drenthe in 1985 voor alle bedrijven 1,3. Dit gemiddelde verschilde echter van bedrijfstype tot bedrijfstype en van deelgebied tot deelgebied. Zo was het gemiddeld het hoogst (2,5) op de tuinbouwbedrijven en het laagst (1,0) op de overige veehouderijbedrijven. Deze verschillen hangen nauw samen met de verschillen in gemiddelde bedrijfsomvang van beide groepen bedrijven (zie 3.2.5).

Van deelgebied tot deelgebied liep de gemiddelde arbeidsbezetting uiteen van 1,1 tot 2,5 vaste mannelijke arbeidskrachten. In het grootste deel van Drenthe was dit gemiddeld 1,2 man per bedrijf of minder.

3.2.7 De produktieomvang per man (kaarten 20 en 21)

In 3.2.5 is enige aandacht besteed aan de bedrijfsomvang als indicatie voor de inkomenssituatie. Het zal duidelijk zijn dat de inkomens in de landbouw niet alleen afhangen van de bedrijfsomvang, maar ook van de arbeidsbezetting. De arbeidsbezetting is in 3.2.6 aan de orde geweest. De beschikbare gegevens over de arbeidsbezetting zijn echter gebrekkig omdat zij alleen betrekking hebben op personen die regelmatig tenminste 20 uur per week op het bedrijf werken. Hoe groot het werkelijke aantal gewerkte uren is, is dus onbekend. Evenmin is bekend hoe het is gesteld met de valaditeit van de werkenden en of er veel of weinig werk wordt uitbesteed aan loonwerkers. De gegevens over de beschikbare hoeveelheid arbeid, uitgedrukt in volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.), ontbreken derhalve.

Het kengetal "de produktieomvang (in sbe) per vaste mannelijke arbeidskracht (v.m.a.)" kan dus slechts een gebrekkige indicatie geven van de (verschillen in) arbeidsproductiviteit op de agrarische bedrijven.

- De rundveehouderijbedrijven (kaart 20)

De gemiddelde produktieomvang per man op de Drentse rundveehouderijbedrijven bedraagt 137 sbe. Het gemiddelde per deelgebied loopt uiteen van 103 tot 210. Relatief laag is de gemiddelde produktieomvang per man op de rundveehouderijbedrijven in een aantal deelgebieden in het midden, het zuid-westen en het zuid-oosten van de provincie. Relatief hoge gemiddelden worden aangetroffen in het midden en oosten van de provincie.

Gelet op de vrij geringe verschillen in de arbeidsbezetting, is er doorgaans een samenhang tussen de bedrijfsoppervlakte en de bedrijfsomvang enerzijds en de produktieomvang per man anderzijds. Die samenhang bestaat hierin, dat in deelgebieden met re-

latief veel kleine bedrijven op relatief veel bedrijven de produktieomvang per man verhoudingsgewijs laag is.

- De akkerbouwbedrijven (kaart 21)

De gemiddelde produktieomvang per man op de akkerbouwbedrijven in Drenthe bedraagt eveneens 137 sbe. Ook dit kengetal loopt van deelgebied tot deelgebied sterk uiteen, nl. van 103 tot 173. In de akkerbouwsector is het aantal deelgebieden met een relatief lage gemiddelde produktieomvang per man iets groter en dat met een relatief grote gemiddelde produktieomvang per man belangrijk kleiner dan in de rundveehouderijsector.

Door de grote mate van uniformiteit in het bouwplan op de akkerbouwbedrijven is er een sterke samenhang tussen de bedrijfsoppervlakte en de bedrijfsomvang. Omdat de arbeidsbezetting geen grote verschillen vertoont, is er ook op deze bedrijven een nauw verband tussen bedrijfsomvang en produktieomvang per man.

3.2.8 Waar zal cultuurgrond beschikbaar komen?
(kaarten 22 en 23)

De mogelijkheden om de oppervlakte van de bedrijven te vergroten - in veel gevallen noodzakelijk om de arbeidsproduktiviteit en daardoor het inkomen te doen stijgen - zijn afhankelijk van de mate en het tempo waarin grond beschikbaar komt. Dit laatste kan gebeuren door opheffing en/of verkleining van bedrijven. Bedrijven kunnen worden opgeheven wegens ziekte, invaliditeit, beroepsverandering of beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd. Beroepsverandering zal vaak een gevolg zijn van het feit dat het bedrijf onvoldoende inkomen oplevert. De meeste bedrijven worden echter opgeheven omdat er bij beroepsbeëindiging binnen of buiten de familiekring geen opvolger aanwezig is. Ook dit kan weer het gevolg zijn van de te geringe inkomenscapaciteit van het bedrijf. Ook kunnen er onoverkomelijke problemen rijzen bij de financiering van de bedrijfsovername. Deze problemen kunnen op hun beurt ook weer een gevolg zijn van het feit dat het bedrijf onvoldoende inkomen opleverde, waardoor geen of onvoldoende besparingen konden plaatsvinden.

In de komende jaren zal waarschijnlijk vooral cultuurgrond vrijkomen in die deelgebieden waar het aandeel van de kleine bedrijven in de totale oppervlakte cultuurgrond relatief groot is en in die gebieden waar relatief veel oudere bedrijfshoofden geen opvolger hebben.

Het aandeel van de hoofdberoepsbedrijven kleiner dan 160 sbe in de totale oppervlakte cultuurgrond bedraagt in de provincie Drenthe als geheel 32%. Hier is de grens van 160 sbe aangehouden omdat deze grens momenteel bij benadering de grens is tussen kleinere en grotere bedrijven (zie 3.2.5). Van deelgebied tot deelgebied loopt het percentage cultuurgrond op kleine bedrijven uiteen van 1 tot 49. Kaart 22 laat zien dat in slechts enkele deelgebieden het percentage minder dan 20 is en in 10 deelgebieden 40 of hoger. Deze laatste deelgebieden worden overwegend

aangetroffen in het zuid-westen van de provincie, waar het kleine rundveehouderijbedrijf zo'n belangrijke plaats inneemt.

Het aandeel van de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder zonder opvolger in de totale oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven in de provincie als geheel bedroeg in 1984 29%; van deelgebied tot deelgebied uiteenlopend van 9 tot 43%. Zowel de deelgebieden waar de oudere bedrijfshoofden zonder opvolger relatief weinig als relatief veel cultuurgrond in gebruik hebben, komen verspreid over de provincie voor.

Er dient op gewezen te worden dat de informatie over het voorkomen van grond op kleine bedrijven en op bedrijven van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger voor een deel betrekking zal hebben op dezelfde grond, nl. indien het betreft grond op kleine bedrijven van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger.

Voorts zij nog opgemerkt dat het voorgaande slechts een globale indicatie geeft van de grond die voor bedrijfsvergroting beschikbaar kan komen. Immers, niet alle kleine bedrijven of bedrijven zonder opvolger behoeven te worden opgeheven. Verder is het mogelijk dat een aantal hoofdberoepsbedrijven door het oorspronkelijke of een ander bedrijfshoofd als nevenbedrijf zal worden voortgezet.

3.2.9 De verkaveling (kaarten 24 t/m 29)

Aan de verkavelingssituatie van een bedrijf kunnen een aantal aspecten worden onderscheiden, zoals het aantal kavels waaruit het bedrijf bestaat, de oppervlakte van de afzonderlijke kavels, de vorm van de kavels en de ligging van de kavels ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de bedrijfsgebouwen. Ook de bereikbaarheid van de kavels is van belang. Enkele grote rechtehoekige, goed bereikbare dicht bij de bedrijfsgebouwen gelegen kavels zijn sneller te bereiken en vlugger te bewerken dan een groot aantal kleine, veelhoekige kavels die her en der op grote afstand rondom de bedrijfsgebouwen verspreid liggen. De verkaveling is dan ook van grote betekenis voor de bedrijfsvoering.

De verkavelingsgegevens, die uit 1983 dateren, hebben betrekking op het gemiddeld aantal kavels per bedrijf, de gemiddelde kaveloppervlakte en het aandeel van de huiskavel in de totale bedrijfsoppervlakte. Dit laatste aspect komt in 3.2.10 aan de orde. Andere aspecten van de verkaveling die hiervoor zijn genoemd, blijven noodgedwongen buiten beschouwing omdat de CBS-meetelingen hierover geen informatie verschaffen.

Het gemiddelde aantal kavels per hoofdberoepsbedrijf in de provincie als geheel bedroeg 4,9; 27% van de bedrijven had 1 of 2 kavels, 29% 3 of 4 en 44% 5 of meer. De gemiddelde kaveloppervlakte op de hoofdberoepsbedrijven was 5,0 ha.

- Rundveehouderijbedrijven (kaarten 24 t/m 26)

Het gemiddeld aantal kavels op de rundveehouderijbedrijven bedroeg in de provincie als geheel 4,7, evenwel van deelgebied

tot deelgebied uiteenlopend van 3,0 tot 10,2. Van alle rundveehouderijbedrijven bestond 26% uit 1 of 2 kavels, 33% uit 3 of 4 en 41% uit 5 of meer. Het gemiddeld aantal kavels per bedrijf is relatief klein in deelgebieden die voor een belangrijk deel in het westen van de provincie liggen.

De gemiddelde kaveloppervlakte op de rundveehouderijbedrijven bedroeg 5,0 ha; uiteenlopend van deelgebied tot deelgebied van 3,0 ha tot 8,2 ha gemiddeld.

- Akkerbouwbedrijven (kaarten 27 t/m 29)

Het gemiddelde aantal kavels op de akkerbouwbedrijven bedroeg in de provincie als geheel 6,5; dat is belangrijk meer dan op de rundveehouderijbedrijven. Van deelgebied tot deelgebied liep het gemiddelde aantal uiteen van 3,8 tot 10,1.

Van alle akkerbouwbedrijven bestond slechts 15% uit 1 of 2 kavels, 24% uit 3 of 4 en niet minder dan 61% uit 5 of meer. Ten aanzien van dit aspect is de verkavelingssituatie op de akkerbouwbedrijven slechter dan op de rundveehouderijbedrijven. Het gemiddeld aantal kavels op de akkerbouwbedrijven is relatief klein in de deelgebieden 14, 15, 18, 20, 35 en 39 en relatief groot in de deelgebieden 5, 38 en 50. De situatie in de veenkolonien, hoewel minder slecht dan in de zojuist genoemde 3 deelgebieden, laat echter ook veel te wensen over. Zo bestaat in de Veenkoloniën minstens de helft van de akkerbouwbedrijven uit 5 of meer kavels; in sommige deelgebieden binnen de Veenkoloniën zelfs 70% of meer van de bedrijven.

De gemiddelde kaveloppervlakte op de akkerbouwbedrijven bedroeg in de provincie als geheel 5,2 ha. Van deelgebied tot deelgebied varieerde de gemiddelde oppervlakte van 3,2 tot 7,7 ha. De gemiddelde kaveloppervlakte was in 1983 op de akkerbouwbedrijven maar weinig groter dan op de rundveehouderijbedrijven.

3.2.10 Huiskavel en staltype op rundveehouderijbedrijven (kaarten 30 en 31)

De melkveehouderij is een grondgebonden produktietak. Voor een doelmatige bedrijfsvoering dient de grond zoveel mogelijk bij elkaar en zo dicht mogelijk bij de bedrijfsgebouwen te liggen. Wanneer de huiskavel tenminste 60% van de totale bedrijfsoppervlakte uitmaakt, kunnen de melkkoeien de gehele zomer in de melkstal in het hoofdbedrijfsgebouw worden gemolken. Er behoeft dan geen extra melkapparatuur te worden aangeschaft om in de weide te melken. Het overige grasland kan dan gebruikt worden voor het weiden van jongvee en voor de ruwvoederwinning. In 1984 deed zich zo'n situatie op 38% van de rundveehouderijbedrijven in de gehele provincie voor. Van deelgebied tot deelgebied liep dit percentage uiteen van 4 tot 80.

In 1984 had 33% van alle Drentse rundveehouders een ligboxenstal. Van deelgebied tot deelgebied liep dit percentage uit-

een van 11 tot 71. Relatief weinig bedrijven met een ligboxenstal werden aangetroffen in een aantal deelgebieden in het noorden en in het zuid-westen van de provincie. Dit zijn deelgebieden waar de gemiddelde bedrijfsomvang van de rundveehouderijbedrijven aan de kleine kant is. Zowel een geringe bedrijfsomvang als een geringe huiskavel kunnen een belemmering vormen voor het oprichten van een ligboxenstal. Dit geldt te meer nu de produktie-uitbreiding in de melkveehouderij sinds april 1984 door de superheffingsregeling aan banden is gelegd.

3.3 De veranderingen tussen 1980 en 1985

3.3.1 De verandering van het aantal hoofdberoepsbedrijven (kaart 32)

Het aantal hoofdberoepsbedrijven verminderde in de gehele provincie van 7195 in 1980 tot 6355 in 1985. De vermindering bedroeg derhalve 840 bedrijven of 11,7% van het aantal bedrijven in 1980. De vermindering deed zich bij de meeste bedrijfstypen - de overige tuinbouwbedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven uitgezonderd - in meerdere of mindere mate voor.

Tabel 3.7 De verandering in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Aantal bedrijven		Verandering 80-85	
	1980	1985	aantal	in %
1. rundveehouderijbedrijven	3929	3307	-622	-15,8
2. intensieve veeh.bedrijven	295	304	+ 9	+ 3,0
3. overige veehouderijbedr.	421	417	- 4	- 1,0
4. akkerbouwbedrijven	1983	1825	-158	- 8,0
5. glastuinbouwbedrijven	123	117	- 6	- 4,9
6. overige tuinbouwbedrijven	67	87	+ 20	+29,9
7. gecombineerde bedrijven	377	298	- 79	-21,0
Totaal	7195	6355	-840	-11,7

Verhoudingsgewijs verminderde het aantal gecombineerde bedrijven, hetzij door verdwijning of door overgang naar een ander type, het sterkst. Voorzover de vermindering een gevolg was van overgang naar een ander type, heeft dit de specialisatie in de land- en tuinbouw bevorderd. Thans kan dan ook 95% van de Drentse land- en tuinbouwbedrijven tot de (min of meer) gespecialiseerde bedrijven worden gerekend.

Na de gecombineerde bedrijven valt de sterkste vermindering waar te nemen bij de rundveehouderij- en de akkerbouwbedrijven. Dit zijn de twee bedrijfstypen die in Drenthe het sterkst zijn

vertegenwoordigd. Dat tussen 1980 en 1985 het aantal rundveehouderijbedrijven relatief veel sterker is afgenomen dan het aantal akkerbouwbedrijven is niet te verklaren uit een verschil in bedrijfsomvangstructuur. In 1980 waren er nl. naar verhouding iets meer kleine akkerbouwbedrijven dan rundveehouderijbedrijven (zie 3.2.5). Het is echter niet uitgesloten dat van de invoering van de superheffingsregeling per 1-4-1984 een extra stimulans op de bedrijfsbeëindiging in de rundveehouderijsector is uitgegaan.

Omdat juist het aantal rundveehouderijbedrijven relatief sterk is afgenomen, is het niet verwonderlijk dat de afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven relatief het grootst was in enkele deelgebieden die deel uitmaken van de weidegebieden in het noorden en het zuid-westen van de provincie.

3.3.2 De verandering in de intensiteit van het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven (kaarten 33 en 34)

De verandering in de intensiteit van het grondgebruik is op 2 manieren weergegeven, nl. door middel van het aantal grootveeëenheden per 100 ha grasland + voedergewassen en door middel van het aantal sbe per ha cultuurgrond (zie ook 3.2.2).

- Het aantal grootveeëenheden per 100 ha grasland + voedergewassen (kaart 33)

Dit kengetal is in de provincie als geheel gedaald van 251,9 in 1980 tot 242,4 in 1985. Dit komt neer op 3,8% en is de resultante van een vermindering van het aantal grootveeëenheden (met 2,0%) onder invloed van de invoering van de superheffingsregeling en een uitbreiding van de oppervlakte grasland + voedergewassen (met 1,9%).

De afname van de veedichtheid is echter geen algemeen verschijnsel; in 10 deelgebieden is deze nl. toegenomen. In de overige 40 deelgebieden deed zich een afname voor. Zowel de deelgebieden met een toename, als die met een relatief sterke afname van de veedichtheid komen verspreid over de provincie voor.

- Het aantal sbe per ha cultuurgrond (kaart 34)

Ondanks de vermindering van het aantal grootveeëenheden is de produktieomvang van de rundveehouderij - gemeten in sbe - tussen 1980 en 1985 in de gehele provincie toch nog iets toegenomen, nl. met 0,7%. Die toename is te danken aan de uitbreiding van de oppervlakte voedergewassen (hoofdzakelijk snijmais) die is toegevoegd aan de rundveehouderij. Behalve de produktieomvang van de rundveehouderij, is ook die van de akkerbouw (met 1,7%), de intensieve veehouderij (met 7,8%) en de tuinbouw (met 11,6%) toegenomen. Per saldo is de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw in de gehele provincie dan ook toegenomen met 2,1%. Deze toename is gerealiseerd bij een geringe vermindering van de

oppervlakte cultuurgrond (met 0,5%), zodat in de provincie als geheel de intensiteit van het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven steeg van 6,7 sbe per ha in 1980 tot 6,9 sbe per ha in 1985. Dit komt neer op een stijging van 3,0%.

In 31 deelgebieden is de intensiteit van het grondgebruik in meerdere of mindere mate toegenomen. Deze deelgebieden worden vooral aangetroffen waar de akkerbouw de belangrijkste produktietak is; derhalve in het oosten en midden van de provincie. In 5 deelgebieden bleef de intensiteit gelijk en in de overige 14 is deze afgenomen. Deze gebieden liggen hoofdzakelijk in het noorden en het zuid-westen van de provincie waar de rundveehouderij overheerst. Desondanks is in deze gebieden de intensiteit van het grondgebruik in 1985 toch nog hoger dan in de overwegend akkerbouwgebieden (vergelijk kaart 7).

3.3.3 De verandering van de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven (kaarten 35 en 36)

De verandering in de totale produktieomvang (in sbe) is een gevolg van een verandering in de oppervlakte cultuurgrond en/of de intensiteit van het grondgebruik (sbe per ha). De verandering in de intensiteit van het grondgebruik is op zijn beurt weer afhankelijk van de aard van het grondgebruik en/of de omvang van de veestapel.

Voorzover het betreft de veranderingen die zijn opgetreden in de omvang van de intensieve veehouderij (varkens + pluimvee + vleeskalveren) geeft kaart 35 hiervan een beeld. Deze kaart laat zien dat, bij een toename van de produktieomvang in de provincie als geheel met bijna 8%, de ontwikkeling van deelgebied tot deelgebied sterk verschilde. Zo is in 13 deelgebieden, de produktieomvang met 25% of meer toegenomen en in 8 deelgebieden met eenzelfde percentage afgenomen. De deelgebieden met een relatief sterke toename worden overwegend in de akkerbouwgebieden aangetroffen en die met een relatief sterke afname in de weidegebieden.

In 3.3.2 is ingegaan op de veranderingen in de intensiteit van het grondgebruik (kaart 34). Uit een vergelijking van de kaarten 34 en 36 blijkt, dat een toename van de intensiteit van het grondgebruik meestal gepaard gaat met een toename van de produktieomvang en een afname van de intensiteit met een afname van de produktieomvang. Er zijn echter uitzonderingen op deze regel. Zo is in 8 deelgebieden - ondanks een toename van de intensiteit van het grondgebruik - de produktieomvang toch afgenomen. Daar staat tegenover dat in 5 andere deelgebieden - ondanks een afname van de intensiteit van het grondgebruik - de produktieomvang is gegroeid. De belangrijkste oorzaak van deze uitzonderingen op de regel is meestal een relatief sterke inkrimping c.q. uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven.

3.3.4 De verandering in het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven (kaart 37)

Tussen 1980 en 1985 is in de gehele provincie het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven verminderd van 9329 tot 8364. Dit komt neer op een afname van ongeveer 10%.

Relatief gezien was de afname het sterkst bij de overige inwonende mannelijke familieleden, doch deze arbeidskrachten maken maar een klein deel uit van het totale aantal. Absoluut gezien is de vermindering vooral toe te schrijven aan de afvloeiing van bedrijfshoofden. Het afnemingspercentage van de bedrijfshoofden (11,0) wijkt dan ook maar weinig af van dat van de hoofdberoepsbedrijven (11,7) (zie 3.3.1).

Tabel 3.8 De verandering in het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven naar categorie en bedrijfstype

Categorie/ Bedrijfstype	Aantal arb.krachten		Verandering 1980-85	
	1980	1985	aantal	in %
Bedrijfshoofden	7725	6873	-852	-11,0
Meewerkende zoons	680	641	- 39	- 5,7
Overige meew.fam.l.	168	140	- 28	-16,7
Vreemde arb.kr.	756	710	- 46	- 6,1
Totaal	9329	8364	-965	-10,3
Rundveehouderijbedr.	4978	4385	-593	-11,9
Intensieve veeh.bedr.	358	370	+ 12	+ 3,3
Overige veeh.bedr.	454	427	- 27	- 5,9
Akkerbouwbedr.	2488	2257	-231	- 9,3
Tuinbouwbedr.	540	514	- 26	- 4,8
Gecombineerde bedr.	511	411	-100	-19,6

Zoals de vermindering van het aantal bedrijven per bedrijfstype al deed vermoeden, is de afvloeiing van het aantal arbeidskrachten relatief het sterkst geweest op de gecombineerde bedrijven, gevolgd door de rundveehouderij - en de akkerbouwbedrijven.

Naar deelgebieden bezien liep de verandering van het aantal arbeidskrachten sterk uiteen. Hoewel in de meeste deelgebieden sprake was van een afname, is in enkele deelgebieden het aantal arbeidskrachten gelijkgebleven of zelfs (iets) toegenomen. Uit een vergelijking van de kaarten 32 en 37 blijkt dat doorgaans een relatief sterke vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven gepaard is gegaan met een relatief sterke daling van het aantal mannelijke arbeidskrachten op deze bedrijven.

3.3.5 De verandering in de gemiddelde omvang van de hoofdberoepsbedrijven (kaart 38)

Tussen 1980 en 1985 is in de gehele provincie niet alleen het totale aantal hoofdberoepsbedrijven verminderd, maar zijn ook verschuivingen opgetreden tussen de bedrijfstypen (zie 3.3.1). Tegelijkertijd is de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw nog iets gegroeid (zie 3.3.3). Een en ander heeft geleid tot een verandering in de verdeling van de hoofdberoepsbedrijven over een aantal bedrijfsomvangklassen.

Tabel 3.9 Procentuele verdeling van enkele groepen hoofdberoepsbedrijven over de bedrijfsomvangklassen

Bedrijfs- omvangklasse (in sbe)	rundveehouderij		akkerbouw		alle bedrijven	
	1980	1985	1980	1985	1980	1985
minder dan 90	26	18	31	28	31	26
90 - 110	8	7	12	9	9	7
110 - 130	11	9	10	8	10	8
130 - 150	9	9	9	9	9	8
150 - 190	16	17	15	13	15	14
190 - 250	16	19	11	16	13	17
250 of me	14	21	11	17	14	20
Totaal	100	100	100	100	100	100

Sinds 1980 is het percentage kleine bedrijven verminderd. In de rundveehouderijsector is dit proces echter sneller verlopen dan in de akkerbouwsector. Dit komt ook tot uitdrukking in de toeneming van de gemiddelde bedrijfsomvang van alle hoofdberoepsbedrijven in Drenthe van 152 sbe in 1980 tot 176 sbe in 1985. Dit is een groei van bijna 16%. Behalve op de overige veehouderij- en overige tuinbouwbedrijven, is sprake van een groei van de gemiddelde bedrijfsomvang.

De groei was het sterkst op de glastuinbouwbedrijven, die ook in 1980 al gemiddeld de grootste omvang hadden. De groei op de beide meest voorkomende bedrijfstypen, de rundveehouderij- en de akkerbouwbedrijven, ontloopt elkaar niet veel.

De groei van de gemiddelde bedrijfsomvang was echter niet algemeen en verschilde ook nogal van deelgebied tot deelgebied. Zo was in 3 deelgebieden in het zuiden van de provincie zelfs sprake van een afname. Die afname was voornamelijk toe te schrijven aan een daling van de totale produktieomvang of een relatief geringe vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven. (Vergelijk de kaarten 32, 36 en 38). Relatief sterk, d.w.z. met minstens 20%, is de gemiddelde bedrijfsomvang gestegen in een aantal

Tabel 3.10 De verandering in de gemiddelde omvang van de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Gemiddelde omvang per bedrijf (sbe)		Verandering 1980-85	
	1980	1985	aantal	in %
Rundveehouderijbedrijven	156	182	+26	+16,7
Intensieve veeh.bedr.	143	170	+27	+18,9
Overige veeh.bedr.	79	79	-	-
Akkerbouwbedrijven	146	169	+23	+15,7
Glastuinbouwbedrijven	341	433	+92	+27,0
Overige tuinbouwbedr.	248	170	-78	-31,5
Gecombineerde bedr.	156	183	+27	+17,3
Totaal	152	176	+24	+15,8

deelgebieden die hoofdzakelijk worden aangetroffen in het noorden en het oosten van de provincie. Het betreft hier deelgebieden waar heel vaak een groei van de totale produktieomvang gepaard ging met een vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven. In enkele deelgebieden is, ondanks een afname van de totale produktieomvang, de gemiddelde bedrijfsomvang toch nog gestegen dank zij een relatief sterke vermindering van het aantal bedrijven.

3.3.6 De verandering in de gemiddelde produktieomvang per man op de hoofdberoepsbedrijven (kaart 39)

Tussen 1980 en 1985 is, behalve het aantal hoofdberoepsbedrijven, ook het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten (v.m.a.)

Tabel 3.11 Procentuele verdeling van mannen naar produktieomvang per man op enkele groepen hoofdberoepsbedrijven

Produktie- omvang per man (sbe)	rundveehouderij		akkerbouw		alle bedrijven	
	1980	1985	1980	1985	1980	1985
minder dan 50	15	9	15	11	18	13
50 - 90	21	17	24	20	21	18
90 - 110	11	12	13	11	12	11
110 - 130	13	14	11	11	12	12
130 - 150	10	12	11	11	10	11
150 - 190	14	16	14	16	13	15
190 of meer	16	20	12	20	14	20
Totaal	100	100	100	100	100	100

op deze bedrijven verminderd. De in omvang toegenomen produktie in de land- en tuinbouw werd derhalve door minder arbeidskrachten voortgebracht. Dit heeft gevolgen gehad voor de ontwikkeling van de produktieomvang per man op verschillende groepen bedrijven.

Tabel 3.11 laat zien dat de produktieomvang per man zowel op rundveehouderij- als op akkerbouwbedrijven sterk uiteenloopt. Tevens laat deze tabel zien dat op alle bedrijven het percentage mannelijke arbeidskrachten met een relatief grote produktieomvang per man sinds 1980 is toegenomen.

Dit heeft geresulteerd in een stijging van dit kengetal op de Drentse hoofdberoepsbedrijven van gemiddeld 117 sbe in 1980 tot gemiddeld 133 sbe in 1985. Dit is een groei van bijna 14%. Overigens zij herinnerd aan de relativiserende opmerkingen die in 3.2.7 zijn gemaakt ten aanzien van de reikwijdte van het kengetal "produktieomvang (in sbe) per vaste mannelijke arbeidskracht (v.m.a.)".

Op de akkerbouwbedrijven is de produktieomvang per man wat sterker gestegen dan op de rundveehouderijbedrijven, zodat thans dit kengetal op beide groepen bedrijven gemiddeld gelijk is.

Tabel 3.12 De verandering in de gemiddelde produktieomvang per man op de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Gemiddelde omvang per bedrijf (sbe)		Verandering 1980-85	
	1980	1985	aantal	in %
Rundveehouderijbedrijven	123	137	+14	+11,4
Intensieve veeh.bedr.	118	140	+22	+18,6
Overige veeh.bedr.	73	77	+ 4	+ 5,5
Akkerbouwbedrijven	116	137	+21	+18,1
Tuinbouwbedrijven	109	127	+18	+16,5
Gecombineerde bedr.	115	133	+18	+15,6
Totaal	117	133	+16	+13,7

Hoewel in de provincie als geheel sprake was van een groei van de gemiddelde produktieomvang per man, deed zich een afname voor in enkele deelgebieden die in het midden en zuiden van de provincie liggen. Het betreft hier deelgebieden waar de produktieomvang sterker is afgenomen dan de arbeidsbezetting, de produktieomvang is afgenomen bij een gelijkgebleven arbeidsbezetting of de produktieomvang minder sterk is toegenomen dan de arbeidsbezetting (vergelijk de kaarten 36, 37 en 39). Relatief heel sterk, dus met minstens 20%, is de gemiddelde produktieomvang per man gegroeid in een aantal deelgebieden die vooral worden aangetroffen in het noord-westen en het oosten van de provincie. Meestal ging in deze deelgebieden een groei van de produktieomvang

gepaard met een vermindering van de arbeidsbezetting. In drie deelgebieden nam de produktieomvang weliswaar af, maar de arbeidsbezetting in nog sterkere mate. In één deelgebied overtrof de groei van de produktieomvang die van de arbeidsbezetting heel sterk.

Een vergelijking van de kaarten 38 en 39 laat zien, dat de deelgebieden met een relatief sterke toename van de gemiddelde produktieomvang per man voor een belangrijk deel dezelfde zijn als die waar tussen 1980 en 1985 de gemiddelde bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven verhoudingsgewijs sterk is toegenomen.

4. De mogelijke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Drenthe tot 1990

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de mogelijke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Drenthe tot het jaar 1990.

De verwachtingen zijn enerzijds gebaseerd op de ontwikkelingstendensen ontleend aan het jongste verleden en anderzijds op ingrepen en aanwijzingen die tot gevolg zullen hebben dat de ontwikkelingen in de toekomst anders zullen verlopen dan in de afgelopen jaren. Zo'n ingreep is bijvoorbeeld de invoering van de superheffing in de melkveehouderij per 1 april 1984. Ook in andere sectoren van de land- en tuinbouw is in toenemende mate sprake van marktverzadiging, waardoor de groeimogelijkheden in de toekomst beperkt zullen zijn. Daarbij komt nog dat allerlei nieuwe ontwikkelingen op de land- en tuinbouwers afkomen, zoals de invoering van de automatisering, informatica en de biotechnologie. Ook ontbreekt het aan een consensus over de richting die de land- en tuinbouw, ook in verband met andere maatschappelijke doelstellingen dan de produktie van voedingsmiddelen, moet inslaan.

Deze nieuwe, onzekere ontwikkelingen maken het extra moeilijk een prognose te maken voor de komende jaren. De gepresenteerde cijfers kunnen ten onrechte een schijn van nauwkeurigheid wekken; het gaat er echter in feite alleen om de richting en de orde van grootte van de mogelijke toekomstige ontwikkelingen aan te geven. Zoals ook in hoofdstuk 1 is aangegeven zijn de uitgangspunten van de prognoses vastgesteld in nauw overleg met de provinciale directie Lavo van het Ministerie van Landbouw en Visserij.

4.2 De omvang en de samenstelling van de agrarische produktie

4.2.1 De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik

Tussen 1975 en 1980 was de vermindering van de totale oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in Drenthe 4679 ha en tussen 1980 en 1985 niet meer dan 315 ha. Voor de komende vijf jaar wordt uitgegaan van een afname van 1% van de oppervlakte in 1985; dat is afgerond 1700 ha. De totale oppervlakte cultuurgrond in 1990 komt dan uit op 167400 ha. De verwachte afname is groter dan in de periode 1980-1985, maar aanzienlijk kleiner dan tussen 1975 en 1980. De toename in de naaste toekomst is gebaseerd op een mogelijke opleving van de economische activiteiten,

waardoor meer grond nodig zal kunnen zijn voor niet-agrarische doeleinden, zoals uitbreidingsplannen en wegeaanleg. Ook is niet ondenkbaar dat cultuurgrond aan de agrarische bestemming zal worden onttrokken door aankoop voor natuurreservaten en aankleding van het landschap.

Tabel 4.1 De (mogelijke) ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond, in ha gemeten maat

Jaar	Hoofdberoepsbedrijven	Nevenbedrijven	Alle bedrijven
1975	168.489	5.604	174.093
1980	162.036	7.378	169.414
1985	161.211	7.888	169.099
1990	159.000	8.400	167.400

Zowel tussen 1975 en 1980 als tussen 1980 en 1985 is de oppervlakte cultuurgrond op de nevenbedrijven toegenomen. Aangenomen wordt dat in de komende jaren deze oppervlakte verder zal toenemen tot 8400 ha in 1990.

Tabel 4.2 De (mogelijke) ontwikkeling van het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven, in ha gemeten maat

Jaar	Akkerbouw- gewassen	Grasland	Tuinbouw- gewassen	Braak- land	Totaal
1975	77.376	90.371	644	98	168.489
1980	79.136	82.072	731	97	162.036
1985	81.028	79.009	1.104	71	161.211
1990	81.700	75.900	1.340	60	159.000

In de verdeling van de cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven over akkerbouwgewassen, grasland, tuinbouwgewassen en braakland zal naar verwachting in de komende jaren in Drenthe weinig veranderen. Mogelijk neemt de oppervlakte akkerbouwgewassen toe door een uitbreiding van de oppervlakte voedergewassen (snijmaïs). Het komt er dus op neer dat grasland wordt omgezet in bouwland, maar wel beschikbaar blijft voor de rundveehouderij.

Er zijn een tweetal redenen om te verwachten dat - ondanks de invoering van de superheffing - in Drenthe toch nog meer maïs zal worden verbouwd.

- Om de melkproduktie ook in de zomermaanden op peil te houden, kan het in perioden waarin de grasgroei stagneert, aantrekkelijk zijn het melkvee bij te voeren. Snijmais leent zich hier uitstekend voor. Door uitbreiding van de oppervlakte snijmais kan een reservevoorraad worden aangelegd die zonodig in de zomermaanden kan worden aangesproken.
- In Drenthe wordt tot nu toe meer mais vervoerd dan er wordt verbouwd, d.w.z. dat Drenthe voor snijmais een "netto-importeur" is. Aangezien zelfverbouwde mais doorgaans goedkoper zal zijn dan aangekochte, is het voor de Drentse boeren aantrekkelijk zelf meer snijmais te verbouwen.

4.2.2 De rundveehouderij

De produktieomvang (in sbe) van de rundveehouderij ondergaat sterk de invloed van de superheffingsregeling die per 1 april 1984 is ingevoerd. Verondersteld wordt dat deze regeling gedurende de prognoseperiode gehandhaafd blijft. Voorts wordt verondersteld dat het heffingsvrije quotum na toepassing van de reeds aangekondigde verminderingen per 1 april 1987 en per 1 april 1988 gelijk blijft 1). In 1990 kan dan in Drenthe 719.213.300 kg melk heffingsvrij worden geproduceerd. Uitgaande van de huidige gemiddelde melkproduktie in kg per koe en de mogelijke produktiestijging in de komende jaren, kan de heffingsvrije hoeveelheid melk in 1990 geproduceerd worden door 135.700 dieren, waarvan er naar schatting 135.000 gehouden zullen worden op hoofdberoepsbedrijven.

Op melkcontrolebedrijven wordt een produktiestijging per koe verwacht van 5434 kg in 1985 tot 5870 kg in 1990. Op alle bedrijven met melkvee van 5160 kg tot 5580 kg.

Meestal wordt naast melkvee jongvee en soms ook mestvee gehouden. Het aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien is afgenomen van 91 in 1980 tot 84 in 1985. Dit laatste getal wordt ook voor 1990 aangehouden. Tussen 1980 en 1985 is het aantal stuks mestvee toegenomen; een verdere toeneming tot 1990 behoort tot de mogelijkheden.

Tabel 4.3 De (mogelijke) omvang van de rundveestapel op de hoofdberoepsbedrijven; aantal stuks

Jaar	Melkkoeien	Jongvee	Mestvee
1980	153.356	139.794	10.107
1985	152.983	128.739	12.740
1990	135.000	113.300	14.100

- 1) Opgemerkt moet worden dat de uitgangspunten voor de prognose in juni 1986 zijn opgesteld. Er is bij de berekeningen derhalve geen rekening gehouden met de Brusselse besluiten van eind december 1986.

Voor de bepaling van de produktieomvang (in sbe) van de rundveehouderij moet, behalve met het aantal stuks melk-, jong- en mestvee, ook rekening gehouden worden met het overige op de bedrijven aanwezige vee - zoals paarden en schapen - en de beschikbare oppervlakte grasland en voedergewassen, waarvan snijmaïs de belangrijkste is. Ten aanzien van het overige vee wordt aangenomen dat de omvang (in sbe) hiervan in 1990 ongeveer gelijk zal zijn aan die in 1985. De oppervlakte grasland zal naar verwachting afnemen (zie 4.2.1) en de oppervlakte snijmaïs toenemen (zie 4.2.3). Per saldo levert de rundveehouderij dan de in tabel 4.4 geschetste produktieomvang op.

Tabel 4.4 De (mogelijke) produktieomvang (in sbe) van de rundveehouderij op de hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Melkvee + jongvee	Mest- vee	Overig vee	Grasland	Voeder- gewassen	Totaal
1980	506.940	6.064	11.519	90.237	28.767	643.527
1985	497.202	7.644	11.106	86.871	45.167	647.990
1990	442.120	8.460	11.100	83.490	56.000	601.170

Ondanks een vermindering van de produktieomvang (in sbe) van het melk- en jongvee, maar dank zij een uitbreiding van de oppervlakte grasland + voedergewassen, is de produktieomvang van de rundveehouderij in zijn totaliteit tussen 1980 en 1985 toch nog iets toegenomen. Voor de komende jaren wordt door de verdere vermindering van de produktieomvang van het melk- en jongvee een afname van de totale produktieomvang van de rundveehouderij berekend met gemiddeld 1,5% per jaar.

In de naaste toekomst zal niet alleen het aantal melkkoeien verminderen, maar ook het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien. Naar verwachting zal het aantal hoofdberoepsbedrijven in 1990 zijn afgenomen tot 5450 (zie 4.3), waarvan in dat jaar 55% melkkoeien zal houden. Er zullen dan in 1990 3000 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zijn, waarop gemiddeld 45 koeien per bedrijf worden gehouden. In 1980 en 1985 bedroeg het gemiddeld aantal melkkoeien per hoofdberoepsbedrijf achtereenvolgens 37 en 43.

Aangezien het aantal melkkoeien in de komende jaren naar verwachting sterker zal afnemen dan de oppervlakte grasland + voedergewassen, daalt het aantal melkkoeien per 100 ha grasland + voedergewassen volgens de berekening van 166 in 1985 tot 147 in 1990. Tussen 1980 en 1985 is dit kengetal overigens ook al iets gedaald, namelijk van 169 tot 166.

4.2.3 De akkerbouw

De toekomstige ontwikkeling van de produktieomvang (in sbe) van de akkerbouw is gebaseerd op de oppervlakte akkerbouwgewassen en de intensiteit van het grondgebruik, uitgedrukt in sbe/ha, in de akkerbouwsector. De oppervlakte akkerbouwgewassen zal naar verwachting iets toe blijven nemen (zie 4.2.1). Verder wordt aangenomen dat de intensiteit van het grondgebruik in 1990 niet zal afwijken van die in 1985. In tabel 4.5 is een onderscheid gemaakt tussen voedergewassen (hoofdzakelijk snijmaïs) en overige akkerbouwgewassen. Dit is gedaan omdat de voedergewassen soms worden gerekend tot de rundveehouderij- en soms tot de akkerbouwsector. In dit verslag zijn de voedergewassen tot de rundveehouderijsector gerekend, omdat vrijwel alle snijmaïs wordt vervoerd aan het rundvee (zie 4.2.2). Tussen 1980 en 1985 is de oppervlakte snijmaïs sterk toegenomen. Voor de komende jaren wordt ook nog met een toeneming rekening gehouden van 3000 ha tot 16000 ha in 1990. Van deze 3000 ha zal 2000 ha verbouwd worden op gescheurd grasland en 1000 ha zal op het bouwland andere akkerbouwgewassen verdringen. Tabel 4.5 laat zien dat tussen 1980 en 1985 zowel de produktieomvang van de voedergewassen als van de overige akkerbouwgewassen is toegenomen. Tot 1990 wordt een vermindering van de produktieomvang van de overige akkerbouwgewassen verwacht, die echter ruimschoots goed gemaakt wordt door een stijging van de produktieomvang van de voedergewassen. De akkerbouwsector, inclusief de voedergewassen, zal derhalve tot 1990 nog iets in omvang kunnen groeien.

Tabel 4.5 De (mogelijke) produktieomvang (in sbe) van de akkerbouw op de hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Voeder- gewassen	Overige akkerbouw- gewassen	Totaal akker- bouwgewassen
1980	28.767	317.258	346.025
1985	45.167	322.657	367.824
1990	56.000	313.400	369.400

Tussen 1980 en 1985 zijn er belangrijke verschuivingen opgetreden in het bouwplan op de hoofdberoepsbedrijven. Zo is het percentage aardappelen teruggelopen van 51 in 1980 tot 44 in 1985. Het percentage granen werd zelfs gehalveerd: van 21% naar 10%. Daar staat tegenover een uitbreiding van de snijmaïs (van 10% naar 16%) en van de peulvruchten (van 0% naar 7%). Naar verwachting zullen in de komende jaren de verschuivingen minder ingrijpend zijn.

Er wordt een terruggang van de oppervlakte fabrieksaardappelen verwacht vanwege fytosanitaire problemen bij deze teelt. Ook afgezien daarvan zijn de vooruitzichten voor de fabrieksaardappelteelt minder rooskleurig als gevolg van de zwakke concurrentiepositie van het zetmeel uit aardappelen t.o.v. het zetmeel uit tarwe en mais.

Tabel 4.6 De (mogelijke) ontwikkeling van het bouwplan op de hoofdberoepsbedrijven

Gewas	1980		1985		1990	
	ha	%	ha	%	ha	%
Aardappelen	40.520	51	35.369	44	33.200	41
Suikerbieten	13.334	17	17.433	22	17.000	21
Granen	16.346	21	8.311	10	7.000	9
Snijmais	8.219	10	12.904	16	16.000	20
Peulvruchten	35	-	5.273	7	6.000	7
Overige	682	1	1.738	2	2.500	3
Totaal	79.136	100	81.028	100	81.700	100

4.2.4 De intensieve veehouderij

Tussen 1980 en 1985 is de produktieomvang (in sbe) van de intensieve veehouderij met gemiddeld 1,5% per jaar gegroeid. In de komende jaren wordt een groei verwacht van gemiddeld 1,7% per jaar tot 79200 sbe in 1990. De groei zal in de varkenshouderij (gem. 2,4% per jaar) sterker zijn dan in de pluimveehouderij (gem. 1,1% per jaar). In de mestkalverensector wordt rekening gehouden met een afname van de produktieomvang van gemiddeld 1,1% per jaar.

De groei van de varkens- en de pluimveehouderij wordt mogelijk gemaakt omdat de mestproblematiek, die elders een uitbreiding van deze produktietakken sterk aan banden legt, hier niet of nauwelijks een beperkende factor is.

Tabel 4.7 De (mogelijke) produktieomvang in sbe van de intensieve veehouderij op de hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Varkenshouderij	Pluimveehouderij	Mestkalveren	Intensieve veehouderij
1980	39.619	21.574	6.344	67.536
1985	43.422	23.577	5.806	72.805
1990	48.800	24.900	5.500	79.200

4.2.5 De tuinbouw

Tussen 1980 en 1985 is de produktieomvang (in sbe) van de tuinbouw met gemiddeld 2,2% per jaar toegenomen. Tegenover een afname van de produktieomvang van de tuinbouw in de open grond stond een groei van de produktieomvang van de tuinbouw onder glas. In 1985 droeg de glastuinbouw voor ruim 70% bij in de totale produktieomvang van de tuinbouw. In de komende jaren wordt een vrijwel gelijkblijvende produktieomvang van de tuinbouw in de open grond verwacht. De gecontracteerde oppervlakte groenten neemt namelijk nauwelijks toe sinds 1982. De produktieomvang van de glastuinbouw zal echter met gemiddeld 5,7% per jaar kunnen groeien; deels door een uitbreiding van het areaal en deels door een verdergaande intensivering door het overstappen van groenten op bloemen. De glastuinbouw zal in steeds sterkere mate geconcentreerd worden in de tuinbouwcentra in Z.O.-Drenthe. In het noorden van Drenthe - Eelde - Paterswolde - wordt geen groei van de glastuinbouw verwacht.

Tabel 4.8 De (mogelijke) produktieomvang in sbe van de tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Tuinbouw open grond	Glastuinbouw	Totaal tuinbouw
1980	21.841	43.157	64.998
1985	21.017	51.576	72.593
1990	21.200	68.200	89.400

4.2.6 De totale produktieomvang

Door de produktieomvang van de afzonderlijke produktietakken runderveehouderij, akkerbouw, intensieve veehouderij en tuinbouw

Tabel 4.9 De (mogelijke) totale produktieomvang in sbe van de land- en tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Rundvee- houderij 1)	Akkerbouw 2)	Intensieve veehouderij	Tuinbouw	Totaal
1980	643.527	317.258	67.536	64.998	1.093.319
1985	647.990	322.657	72.805	72.593	1.116.045
1990	601.170	313.400	79.200	89.400	1.083.170

1) Inclusief voedergewassen

2) Exclusief voedergewassen

te sommeren, wordt de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw verkregen.

Tussen 1980 en 1985 is de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe nog met gemiddeld 0,4% per jaar toegenomen. Alle vier onderscheiden produktietakken droegen toen aan de groei bij. Tot 1990 wordt echter een daling van de totale produktieomvang verwacht met gemiddeld 0,6% per jaar. De daling zal zich voordoen in de rundveehouderij- en de akkerbouwsector. De produktieomvang van de intensieve veehouderij en de tuinbouw zal nog blijven groeien. Rundveehouderij en akkerbouw die volgens deze berekening in 1990 respectievelijk 56% en 29% van de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw voor hun rekening zullen nemen, blijven de twee belangrijkste produktietakken in Drenthe.

4.3 Het aantal bedrijven

Het totale aantal bedrijven - dus hoofdberoeps- en nevenbedrijven - in 1990 is bepaald op grond van mutaties (opheffingen, stichtingen, overdrachten, enz.) die in het jongste verleden in het bedrijvenbestand zijn opgetreden. Vervolgens is aangenomen dat het aandeel van de nevenbedrijven in het totale aantal nog iets zal blijven toenemen tot 15% in 1990. Aldus ontstaat het in tabel geschetste beeld van de ontwikkeling van het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven in de komende jaren.

Op grond van deze cijfers zal het aantal hoofdberoepsbedrijven tussen 1985 en 1990 met gemiddeld 3,0% per jaar afnemen. De verwachte afname is dus iets sterker dan de gerealiseerde afname (gem. 2,5% per jaar) tussen 1980 en 1985, maar iets zwakker (gem. 3,4% per jaar) dan in de periode 1975-1980.

Tabel 4.10 De (mogelijke) ontwikkeling van het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven

Jaar	Hoofdberoeps- bedrijven	Nevenbedrijven	Alle bedrijven
1975	8.559	928	9.487
1980	7.195	910	8.105
1985	6.355	965	7.320
1990	5.450	965	6.415

Tussen 1980 en 1985 is de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven gestegen van 22,5 ha tot 25,4 ha. In de komende jaren wordt een verdere vergroting verwacht tot 29,2 ha in 1990.

Ook de gemiddelde bedrijfsomvang (in sbe) zal nog toenemen en wel van 176 sbe in 1985 tot 199 sbe in 1990.

Tabel 4.11 De (mogelijke) ontwikkeling van de gemiddelde oppervlakte en de gemiddelde omvang van de hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Aantal ha	Aantal sbe
1980	22,5	152
1985	25,4	176
1990	29,2	199

4.4 Het aantal arbeidskrachten

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven in 1990 is afgeleid uit het verleden. Het blijkt namelijk dat over een reeks jaren gezien het gemiddeld aantal vaste mannelijke arbeidskrachten per hoofdberoepsbedrijf nauwelijks verandert. Daarom is ook voor 1990 het berekende getal voor 1985 aangehouden. Dit levert het in tabel 4.12 geschetste beeld op. In 1985 werkten er 44 vrouwelijke arbeidskrachten per 100 bedrijven. Wanneer dit getal ook voor 1990 wordt aangehouden, komt het aantal vrouwelijke arbeidskrachten - overwegend meewerkende echtgenoten - in 1990 uit op 2400.

Tabel 4.12 De (mogelijke) ontwikkeling van het aantal vaste arbeidskrachten 1) op hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Mannen	Vrouwen
1975	10.866	5.311
1980	9.329	4.274
1985	8.364	2.788
1990	7.150	2.400

- 1) In 1975 en 1980 gedurende ten minste 15 uur per week regelmatig werkzaam.
In 1985 en 1990 gedurende ten minste 20 uur per week regelmatig werkzaam.

De verwachte afname bij de mannen zal gemiddeld 3,1% per jaar bedragen. Dit betekent dat de afvloeiing van mannelijke arbeidskrachten wat sneller zal verlopen dan tussen 1980 en 1985 (gem. 2,2% per jaar) en in ongeveer hetzelfde tempo als tussen 1975 en 1980 (gem. 3,0% per jaar).

Tabel 4.13 De (mogelijke) ontwikkeling van de gemiddelde oppervlakte cultuurgrond en de gemiddelde produktieomvang (in sbe) per vaste mannelijke arbeidskracht 1) op hoofdberoepsbedrijven

Jaar	Aantal ha	Aantal sbe
1980	17,4	117
1985	19,3	133
1990	22,2	151

1) Zie noot 1) tabel 4.12

Zowel de stijging van de oppervlakte cultuurgrond als die van de produktieomvang (in sbe) - beide per vaste mannelijke arbeidskracht - zal in de komende jaren doorgaan.

4.5 De land- en tuinbouw op de nevenbedrijven

Uit tabel 4.14 blijkt dat in Drenthe tussen 1980 en 1985 niet alleen het aantal nevenbedrijven, maar ook het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten, de oppervlakte cultuurgrond en de totale produktieomvang (in sbe) op deze groep bedrijven is toegenomen. Voor 1990 is elders reeds ingegaan op de berekening van het aantal nevenbedrijven (zie 4.3) en de oppervlakte cultuurgrond op deze bedrijven (zie 4.2.1). Verder is voor 1990 aangenomen dat het gemiddeld aantal vaste mannelijke arbeidskrachten per bedrijf nog iets blijft stijgen. De intensiteit van het grondgebruik zal gelijk blijven aan die in 1980 en 1985. In tabel 4.14 is een en ander getalsmatig weergegeven.

Tabel 4.14 Overzicht van enkele (mogelijke) ontwikkelingen met betrekking tot de nevenbedrijven

	Aantal		
	1980	1985	1990
Nevenbedrijven	910	965	965
Ha cultuurgrond	7.378	7.888	8.400
Vaste mannelijke arbeidskrachten 1)	824	912	965
Produktieomvang (sbe)	42.410	45.319	48.300

1) In 1980 gedurende ten minste 15 uur per week regelmatig werkzaam.
In 1985 gedurende ten minste 20 uur per week regelmatig werkzaam.

De nevenbedrijven zijn weliswaar nog sterk in de minderheid, maar op de langere termijn bezien nemen zij relatief in betekenis toe.

5. De landbouwkundige ontwikkelingen in de verschillende delen van de provincie tot 1990

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal in grote lijnen worden aangegeven welke ontwikkelingen ten aanzien van een aantal aspecten van de land- en tuinbouw tot 1990 te verwachten zijn in de prognosegebieden. Deze aspecten zijn genoemd in 1.2. In 1.2 zijn ook de 4 prognosegebieden omschreven, terwijl figuur 1.1 de begrenzing van de prognosegebieden aangeeft.

5.2 De omvang en de samenstelling van de agrarische productie

5.2.1 De oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik

Tussen 1975 en 1980 is de totale geregistreerde oppervlakte cultuurgrond in de gehele provincie afgenomen met 4678 ha. In de periode 1980-1985 bedroeg de afname 314 ha. In het Weidegebied was sprake van een toename met 447 ha; in de overige 3 prognosegebieden samen van een afname met in totaal 761 ha.

Voor de periode 1985-1990 wordt uitgegaan van een afname van totaal 1700 ha; dat is gemiddeld 0,2% per jaar. Voor alle 4 deelgebieden wordt dit afnemingspercentage aangehouden.

Tabel 5.1 heeft betrekking op de oppervlakte cultuurgrond op hoofdberoeps- en nevenbedrijven te zamen. Verwacht wordt dat de oppervlakte cultuurgrond op de nevenbedrijven nog zal toenemen.

Tabel 5.1 De (mogelijke) ontwikkeling van de totale oppervlakte cultuurgrond (in ha gemeten maat)

Gebied	Oppervlakte cultuur- grond			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	45.480	45.927	45.450	+0,2	-0,2
Zandgebied	66.546	66.450	65.800	-0,1	-0,2
Hondsrug	18.462	17.891	17.700	-0,6	-0,2
Veenkoloniën	38.926	38.832	38.450	0	-0,2
Drenthe	169.414	169.100	167.400	0	-0,2

In de periode 1980-1985 bedroeg de toename 509 ha; voor de periode 1985-1990 wordt eenzelfde toename aangehouden. Dit komt neer op een gemiddelde jaarlijkse toename met 1,2% die ook voor de afzonderlijke prognosegebieden wordt aangehouden.

Een en ander betekent dat de verwachte onttrekking van cultuurgrond in de komende jaren geheel ten koste gaat van de hoofdberoepsbedrijven. De verdeling van de totale oppervlakte cultuurgrond over de hoofdberoeps- en de nevenbedrijven zou er dan per prognosegebied kunnen uitzien zoals deze is weergegeven in tabel 5.2.

Tabel 5.2 De (mogelijke) ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond (in ha gemeten maat) op hoofdberoeps- en nevenbedrijven

Gebied	Oppervlakte cultuurgrond					
	hoofdberoepsbedrijven			nevenbedrijven		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	43.709	43.351	42.710	1.772	2.575	2.740
Zandgebied	63.560	63.200	62.340	2.986	3.249	3.460
Hondsrug	17.835	17.337	17.110	626	554	590
Veenkoloniën	36.932	37.323	36.840	1.994	1.509	1.610
Drenthe	162.036	161.211	159.000	7.383	7.887	8.400

De cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe is overwegend in gebruik voor de verbouw van akkerbouwgewassen en als grasland. Zo was in 1985 van de totale oppervlakte cultuurgrond van 161.211 ha niet meer dan 1.104 ha in gebruik voor de verbouw van tuinbouwgewassen en lag 71 ha braak (zie 4.2.1).

Binnen de provincie loopt, zoals te verwachten is, de bouwland-grasland-verhouding sterk uiteen. In het Weidegebied overheerst vanzelfsprekend het grasland en op de Hondsrug en in de Veenkoloniën het bouwland. In het Zandgebied is naar verhouding iets meer gras- dan bouwland. In het Weide- en het Zandgebied is tussen 1980 en 1985 naar verhouding iets meer bouwland gekomen. De verwachting is dat in deze prognosegebieden het percentage bouwland nog iets verder zal stijgen. Die verwachting is vooral gebaseerd op de omzetting van gras- in bouwland. Van de oppervlakte bouwland zal een groter deel worden gebruikt voor de verbouw van snijmaïs. In de toekomst zal dan ook een groter deel van het ruwvoeder voor het rundvee op de bedrijven zelf worden verbouwd, waardoor kan worden bespaard op de aankoop van ruw- en krachtvoerders.

Tabel 5.3 De (mogelijke) ontwikkeling van de procentuele verdeling van het grondgebruik (in ha gemeten maat) op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Bouwland			Grasland			Tuinland		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	13	15	17	87	84	83	0	0	0
Zandgebied	45	47	49	54	52	51	0	0	0
Hondsrug	69	69	68	31	31	30	0	0	1
Veenkoloniën	88	88	88	11	11	11	1	1	1
Drenthe	49	50	51	51	49	48	0	0	1

5.2.2 De rundveehouderij

Bij de berekening van de produktieomvang (in sbe) van de rundveehouderij in 1990 in de prognosegebieden is uitgegaan van de in 4.2.2 berekende vermindering van het aantal melkkoeien in de gehele provincie als gevolg van de superheffing. Voor de gehele provincie komt de vermindering neer op gemiddelde 2,5% per jaar in de periode 1985-1990. Ditzelfde percentage is ook aangehouden voor de afnemng van het aantal melkkoeien tot 1990 in de 4 prognosegebieden 1).

De produktieomvang van de rundveehouderij wordt echter niet alleen bepaald door het aantal melkkoeien, maar ook door het jongvee, het mestvee, het overige vee (paarden, en schapen), het grasland en de voedergewassen (voornamelijk snijmaïs). Bijlage 6 laat zien dat het aandeel van het melkvee + jongvee in de totale produktieomvang tussen 1980 en 1985 is teruggelopen en ook tot 1990 verder zal teruglopen. Dit geldt voor alle prognosegebieden. Verder is het aandeel van de snijmaïs in alle prognosegebieden tussen 1980 en 1985 toegenomen. De verwachting is dat dit ook na 1985 het geval zal zijn. Bovendien verschilt het aandeel van de snijmaïs in de totale produktieomvang van de rundveehouderij nogal. Zo bedroeg dit aandeel in het Weidegebied in 1985 5% tegenover 13% in de Veenkoloniën, terwijl deze percentages in de komende jaren naar verwachting zullen stijgen tot respectievelijk 6 en 20. Hierbij moet overigens wel aangetekend worden dat een deel van de snijmaïs die in de Veenkoloniën wordt verbouwd elders aan het rundvee wordt opgevoerd.

Het verschil in samenstelling van de produktieomvang in de rundveehouderij verklaart dat - ondanks de aanname dat het aantal melkkoeien overal met 2,5% per jaar zal afnemen - de produktieomvang van deze produktietak in alle prognosegebieden met een verschillend percentage zal dalen. Vooral de Veenkoloniën vallen uit de toon omdat, zoals hiervoor reeds is opgemerkt, in dit prognosegebied relatief veel snijmaïs voorkomt.

1) Zie noot 1 bij 4.2.2 op blz. 48.

Tabel 5.4 De (mogelijke) ontwikkeling van de produktieomvang van de rundveehouderij 1) op de hoofdberoepsbedrijven per prognosegebied

Gebied	Produktieomvang in sbe			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	291.537	287.135	264.000	-0,3	-1,7
Zandgebied	273.788	279.651	259.710	+0,4	-1,5
Hondsrug	41.183	41.215	38.360	+0,2	-1,4
Veenkoloniën	37.019	39.989	39.100	+1,5	-0,5
Drenthe	643.527	647.990	601.170	+0,1	-1,5

1) Inclusief voedergewassen.

In tabel 5.5 is per prognosegebied het aantal bedrijven met melkkoeien evenals het aantal melkkoeien vermeld. Voor wat betreft het aantal bedrijven met melkkoeien is voor 1990 dezelfde verdeling van het aantal bedrijven over de prognosegebieden aangehouden als in 1980 en 1985. Het aantal melkkoeien is, zoals reeds eerder is opgemerkt, in alle prognosegebieden ten opzichte van 1985 met gemiddeld 2,5% per jaar verminderd.

Tabel 5.5 De (mogelijke) ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien en van het aantal melkkoeien op deze bedrijven

Gebied	Aantal bedrijven met melkkoeien			Aantal melkkoeien		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	1.996	1.718	1.440	71.468	69.882	61.700
Zandgebied	1.682	1.427	1.200	64.293	65.190	57.500
Hondsrug	277	225	180	9.389	9.387	8.200
Veenkoloniën	238	201	180	8.206	8.524	7.600
Drenthe	4.193	3.571	3.000	153.356	152.983	135.000

Tenslotte zijn in tabel 5.6 nog twee kengetallen opgenomen, nl. de veedichtheid - uitgedrukt in het gemiddeld aantal melkkoeien per 100 ha grasland + voedergewassen - en het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf met melkkoeien.

Tabel 5.6 De (mogelijke) ontwikkeling van de veedichtheid en het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf op hoofdberoepsbedrijven met melkvee

Gebied	Gemiddeld aantal melk- koeien per 100 ha gras- land en voedergewassen			Gemiddeld aantal melk- koeien per bedrijf met melkkoeien		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	177	173	154	36	41	43
Zandgebied	166	165	146	38	46	48
Hondsrug	153	150	128	34	42	46
Veenkoloniën	163	148	125	34	42	42
Drenthe	170	166	147	37	43	45

De veedichtheid is tussen 1980 en 1985 in alle prognosegebieden onder invloed van de superheffing afgenomen. Tot 1990 zal de veedichtheid nog verder afnemen. Dit kan wijzen op een (verdergaande) extensivering van het grondgebruik ten behoeve van de veehouderij. Het kan echter ook betekenen dat meer ruwvoeder op de bedrijven zelf wordt gewonnen waardoor de kosten voor aankoop van veevoer kunnen dalen. De relatief lage veebezetting op de Hondsrug en in de Veenkoloniën is een gevolg van het feit dat een deel van de daar op akkerbouwbedrijven verbouwde snijmaïs aan veehouders elders in de provincie of daarbuiten wordt verkocht. De veedichtheidscijfers kunnen dus een enigszins vertekend beeld geven van de werkelijkheid.

Het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf met melkkoeien is tussen 1980 en 1985 in alle prognosegebieden gestegen. Ook tot 1990 zal de schaalvergroting in de melkveehouderij, zij het in een trager tempo, in vrijwel alle prognosegebieden doorgaan. Gemiddeld zijn, en zullen ook in de toekomst, de melkveestapels het grootst zijn in het Zandgebied en het kleinste in het Weidegebied en in de Veenkoloniën.

Volgens berekeningen zal in 1990 op 16% van de hoofdberoepsbedrijven met melkvee minder dan 20 melkkoeien worden gehouden. In de Veenkoloniën zullen naar verhouding de meeste kleine melkveestapels voorkomen. Daarnaast zullen echter in dit gebied ook relatief veel grote melkveestapels worden aangetroffen. De kleine melkveestapels zullen vooral worden gehouden op akkerbouw- en gecombineerde bedrijven; de grote op gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven. In het Weidegebied zullen niet alleen de grotere, maar ook de kleine melkveestapels meestal voorkomen op gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven.

Tabel 5.7 De (mogelijke) procentuele verdeling van de melkkoeien over de hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien

Gebied	Jaar	Aantal melkkoeien					
		tot 10	10 t/m 20	21 t/m 40	41 t/m 70	70 e.m.	
Weidegebied	1980	11	14	38	28	9	
	1985	7	11	39	31	12	
	1990	7	10	38	33	12	
Zandgebied	1980	10	13	36	29	12	
	1985	6	9	34	34	17	
	1990	5	8	32	35	20	
Hondsrug	1980	11	21	38	19	11	
	1985	9	12	34	30	15	
	1990	8	11	31	33	17	
Veenkoloniën	1980	17	18	33	20	12	
	1985	10	16	33	23	18	
	1990	8	14	33	25	19	
Drenthe	1980	11	14	37	27	10	
	1985	7	10	37	31	15	
	1990	7	9	34	34	16	

5.2.3 De akkerbouw

In tabel 5.8 is naast de produktieomvang (in sbe) van de akkerbouw op de hoofdberoepsbedrijven in 1980 en 1985, ook de mogelijke omvang in 1990 vermeld. In deze tabel zijn de voedergrassen (voornamelijk snijmaïs) buiten beschouwing gelaten. Deze gewassen zijn in 5.2.2 immers al toegerekend aan de rundveehouderij. Zonder de snijmaïs is de produktieomvang van de akkerbouw in de gehele provincie tussen 1980 en 1985 gegroeid met gemiddeld 0,3% per jaar, inclusief snijmaïs echter met gemiddeld 1,2% per jaar. Tot 1990 wordt, zonder snijmaïs, een daling verwacht met gemiddeld 0,6% per jaar. Wordt echter de snijmaïs wel meegerekend, dan slaat de daling om in een hele kleine groei, nl. met 0,1% per jaar. Een en ander is een gevolg van de steeds groeiende oppervlakte snijmaïs: in 1980 8219 ha, in 1985 12905 ha in 1990 naar verwachting 16000 ha.

Tussen 1980 en 1985 verschilde de ontwikkeling van de produktieomvang per prognosegebied nogal; tegenover een relatief sterke vermindering in het Weidegebied stond een relatief sterke groei in de Veenkoloniën. De verschillen werden vooral veroorzaakt door verschillen in de ontwikkeling van de oppervlakte

Tabel 5.8 De (mogelijke) ontwikkeling van de produktieomvang van de akkerbouw 1) op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Produktieomvang in sbe			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	14.774	13.531	12.600	-1,7	-1,4
Zandgebied	114.697	114.704	110.500	0	-0,7
Hondsrug	52.281	51.582	49.500	-0,3	-0,8
Veenkoloniën	135.506	142.840	140.800	+1,1	-0,3
Drenthe	317.258	322.657	313.400	+0,3	-0,6

1) Exclusief voedergewassen.

akkerbouwgewassen (exclusief snijmaïs). Tot 1990 wordt in alle prognosegebieden een afname van de produktieomvang van de akkerbouw verwacht die het grootst zal zijn in het Weidegebied en het kleinst in de Veenkoloniën. Ook nu is de oorzaak weer de uiteenlopende ontwikkeling van de oppervlakte akkerbouwgewassen (exclusief snijmaïs).

Verwacht wordt dat ondanks de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven (zie 5.3) in het Weidegebied het aantal hoofdberoepsbedrijven met bouwland nog iets kan toenemen. Dit is een gevolg van de verwachte uitbreiding van de snijmaïsteelt, waardoor op relatief meer bedrijven dan voorheen grasland zal worden gescheurd om daarop snijmaïs te verbouwen. In de overige

Tabel 5.9 De (mogelijke) ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven met bouwland en van de oppervlakte bouwland 1) op deze bedrijven

Gebied	Aantal bedrijven met bouwland			Oppervlakte bouwland 1) (in ha) 2)		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	953	1.053	1.110	5.558	6.640	7.240
Zandgebied	2.019	1.893	1.670	28.826	29.936	30.320
Hondsrug	617	527	440	12.337	11.837	11.720
Veenkoloniën	1.110	991	880	32.416	32.615	32.420
Drenthe	4.699	4.464	4.100	79.136	81.028	81.700

1) Inclusief voedergewassen.

2) Gemeten maat.

prognosegebieden wordt een afname van het aantal bedrijven met bouwland verwacht. Dit correspondeert met de verwachte vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven.

In het Weide- en Zandgebied wordt nog een uitbreiding van de oppervlakte bouwland verwacht, hetgeen is toe te schrijven aan het scheuren van grasland voor de verbouw van snijmaïs.

5.2.4 De intensieve veehouderij

De in de komende jaren te verwachten ontwikkeling van de produktieomvang (in sbe) van de intensieve veehouderij is per prognosegebied weergegeven in tabel 5.10.

Tabel 5.10 De (mogelijke) ontwikkeling van de produktieomvang van de intensieve veehouderij op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Produktieomvang in sbe			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	28.039	25.892	25.000	-1,6	-0,7
Zandgebied	27.750	31.724	35.000	+3,4	+2,0
Hondsrug	3.217	3.998	5.000	+4,5	+4,6
Veenkoloniën	8.530	11.191	14.200	+5,6	+4,9
Drenthe	67.536	72.805	79.200	+1,5	+1,7

Ook in de komende jaren kan - het Weidegebied uitgezonderd - de produktieomvang van de intensieve veehouderij blijven groeien. Evenals in het jongste verleden zal de groei op de Hondsrug en in de Veenkoloniën wat sterker zijn dan in het Zandgebied.

De sterkste groei wordt verwacht in de varkenshouderij (gem. 2,4% per jaar). Ook de produktieomvang van de pluimveehouderij (gem. 1,1% per jaar) zal nog toenemen, maar die van de vleeskalveren afnemen met gemiddeld 1,1% per jaar. Ook tussen 1980 en 1985 nam het aantal vleeskalveren al af.

5.2.5 De tuinbouw

De produktieomvang (in sbe) van de tuinbouw zal in de komende jaren naar verwachting sterker groeien dan tussen 1980 en 1985. De groei zal vooral betrekking hebben op de glastuinbouw en derhalve vrijwel geheel gerealiseerd worden in de tuinbouwcentra in de gemeente Emmen.

Tabel 5.11 De (mogelijke) ontwikkeling van de produktieomvang van de tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Produktieomvang in sbe			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	11.342	10.935	10.500	-0,7	-0,8
Zandgebied	10.006	6.197	6.200	-9,1	0
Hondsrug	1.160	1.869	2.000	+10,0	+1,4
Veenkoloniën	42.490	53.592	70.700	+4,8	+5,7
Drenthe	64.998	72.593	89.400	+2,2	+4,3

Tussen 1980 en 1985 deden zich met name in het Zandgebied en op de Hondsrug tegengestelde ontwikkelingen voor. De scherpe daling van de produktieomvang in het Zandgebied is een gevolg van een afname van de produktieomvang van de tuinbouw open grond en van die van de glastuinbouw. In het laatste geval gaat het om de opheffing van een enkel bedrijf waardoor de produktieomvang meteen flink is gedaald. Op de Hondsrug is de groei tussen 1980 en 1985 te danken aan een forse uitbreiding van de oppervlakte tuinbouwgewassen in de open grond die zich in 1982 voordeed. Sindsdien neemt deze nog slechts weinig toe. Met het oog op het voorgaande wordt voor het Zandgebied geen, en voor de Hondsrug een geringe groei van de produktieomvang van de tuinbouw verwacht.

5.2.6 De totale produktieomvang

Wanneer de produktieomvang (in sbe) van de 4 onderscheiden produktietakken wordt gesommeerd, dan ontstaat het in tabel 5.12 geschetste beeld per prognosegebied.

Naar verwachting zal in de komende jaren de totale produktieomvang in het Weidegebied blijven afnemen en wel in versterkte mate. Dit komt omdat de rundveehouderij, waarvan de produktieomvang als gevolg van de superheffing terugloopt, in dit prognosegebied zo'n groot aandeel (85%) in de totale produktieomvang heeft. In het Zandgebied en op de Hondsrug zal de produktietoename in de periode 1980-1985 waarschijnlijk omslaan in een produktieafname tot 1990. Ook in deze beide deelgebieden is de rundveehouderij hoofdzakelijk verantwoordelijk voor de vermindering van de totale produktieomvang. Alleen in de Veenkoloniën zal volgens de berekeningen de totale produktieomvang van de land-

Tabel 5.12 De (mogelijke) totale produktieomvang van de land- en tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Produktieomvang in sbe			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	345.752	337.648	312.100	-0,5	-1,6
Zandgebied	426.241	432.276	411.410	+0,3	-1,0
Hondsrug	97.841	98.664	94.860	+0,2	-0,8
Veenkoloniën	223.486	247.457	264.800	+2,1	+1,4
Drenthe	1.093.320	1.116.045	1.083.170	+0,4	-0,6

en tuinbouw blijven groeien, zij het in een trager tempo dan tussen 1980 en 1985. De groei in de Veenkoloniën zal te danken zijn aan een uitbreiding van de glastuinbouw en de intensieve veehouderij die de vermindering van de produktieomvang van de rundveehouderij en de akkerbouw meer dan goed maakt. Het aandeel van de tuinbouw in de totale produktieomvang zal in de Veenkoloniën kunnen toenemen tot 27% en komt daardoor na de akkerbouw (exclusief voedergewassen) met 53% op de tweede plaats.

5.3 Het aantal bedrijven

Het aantal hoofdberoepsbedrijven zal in alle prognosegebieden naar verwachting blijven afnemen en wel in iets sterkere mate dan tussen 1980 en 1985.

Tabel 5.13 De (mogelijke) ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Aantal bedrijven			Gem. jaarlijkse verandering (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	2.498	2.170	1.850	-2,8	-3,1
Zandgebied	2.739	2.425	2.090	-2,4	-2,9
Hondsrug	674	601	510	-2,3	-3,2
Veenkoloniën	1.284	1.159	1.000	-2,0	-2,9
Drenthe	7.195	6.355	5.450	-2,5	-3,0

Tabel 5.14 De (mogelijke) ontwikkeling van de gemiddelde oppervlakte 1) en de gemiddelde omvang van de hoofdbroepsbedrijven in ha gemeten maat

Gebied	aantal ha			aantal sbe		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	17,4	20,0	23,1	138	156	169
Zandgebied	23,2	26,1	29,8	156	178	197
Hondsrug	26,5	28,8	33,5	145	164	186
Veenkoloniën	28,8	32,2	36,8	174	214	265
Drenthe	22,5	25,4	29,2	152	176	199

Tabel 5.15 De (mogelijke) procentuele verdeling van de hoofdbroepsbedrijven over een aantal bedrijfsomvangklassen

Gebied	Jaar	Aantal sbe			
		tot 90	90-150	150-250	250 e.m.
Weidegebied	1980	36	27	27	10
	1985	29	25	31	14
	1990	27	20	35	18
Zandgebied	1980	28	26	31	15
	1985	24	21	33	22
	1990	20	16	37	27
Hondsrug	1980	31	30	26	13
	1985	28	23	30	19
	1990	23	21	33	23
Veenkoloniën	1980	27	29	26	18
	1985	21	22	30	27
	1990	12	17	34	37
Drenthe	1980	31	27	28	14
	1985	26	23	31	20
	1990	21	18	36	25

Ondanks een verwachte afname van de oppervlakte cultuurgrond en de produktieomvang (in sbe), zal de gemiddelde oppervlakte en de gemiddelde omvang per bedrijf ook na 1985 in alle prognosegebieden blijven toenemen. De verschillen tussen de prognosegebieden zullen nog toenemen omdat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang niet overal in dezelfde mate stijgen. Zo raken de bedrijven in het Weidegebied qua gemiddelde bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang steeds verder achterop bij die in de Veenkoloniën.

Tabel 5.15 laat zien dat de bedrijfsomvangsstructuur van de hoofdberoepsbedrijven zich ook na 1985 gunstig blijft ontwikkelen doordat het percentage grotere bedrijven in alle prognosegebieden zal toenemen. In 1985 was in de gehele provincie ongeveer de helft van de bedrijven groter dan 150 sbe. Deze bedrijven werden geacht bij de toen geldende norm produktieve werkgelegenheid te bieden aan minstens één volwaardige arbeidskracht. In 1990 zal dat volgens de berekeningen en bij een gelijkblijvende norm op ongeveer 60% van de bedrijven het geval zijn. Ook in de toekomst zal het percentage kleine bedrijven in het Weidegebied het hoogst en in de Veenkoloniën het laagst zijn.

5.4 Het aantal arbeidskrachten

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven zal eveneens blijven afnemen en vrijwel in dezelfde mate als het aantal hoofdberoepsbedrijven (zie 5.3).

Tabel 5.16 De (mogelijke) ontwikkeling van het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten 1) op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	Aantal arbeidskrachten 1)			Gem. jaarlijkse afnemings (in %)	
	1980	1985	1990	1980-85	1985-90
Weidegebied	3.109	2.773	2.350	-2,3	-3,3
Zandsgebied	3.527	3.163	2.720	-2,1	-3,0
Hondsrug	849	755	640	-2,3	-3,2
Veenkoloniën	1.844	1.673	1.440	-1,9	-3,0
Drenthe	9.329	8.364	7.150	-2,2	-3,1

1) In 1980: gedurende tenminste 15 uur per week regelmatig werkzaam.

In 1985: gedurende tenminste 20 uur per week regelmatig werkzaam.

De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond (in ha) en de gemiddelde produktieomvang (in sbe) per vaste mannelijke arbeidskracht zullen blijven groeien. De verwachte groei zal echter van prognosegebied tot prognosegebied sterk uiteen lopen; de geringste toename wordt verwacht in het Weidegebied en de sterkste in de Veenkoloniën. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat in het Weidegebied onder invloed van de superheffing de totale produktieomvang sterker zal afnemen dan in het Zandgebied en op de Hondsrug. In de Veenkoloniën zal de totale produktieomvang, dank zij een verwachte groei van vooral de glastuinbouw, nog kunnen toenemen. De cijfers in tabel 5.17 bevestigen de reeds in 5.3 getrokken conclusie dat de landbouw in het Weidegebied steeds verder achterop raakt bij die in het Zandgebied en op de Hondsrug en vooral bij die in de Veenkoloniën.

Tabel 5.17 De (mogelijke) ontwikkeling van de gemiddelde oppervlakte cultuurgrond (in ha gemeten maat) en de gemiddelde produktieomvang (in sbe) per vaste mannelijke arbeidskracht 1) op de hoofdberoepsbedrijven

Gebied	aantal ha			aantal sbe		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Weidegebied	14,1	15,6	18,2	111	122	133
Zandgebied	18,0	20,0	22,9	121	137	151
Hondserug	21,0	23,0	26,7	115	131	148
Veenkoloniën	20,0	22,3	25,6	121	148	184
Drenthe	17,4	19,3	22,2	117	133	151

1) Zie noot 1) tabel 5.16.

5.5 De land- en tuinbouw op de nevenbedrijven

In 4.5 is reeds ingegaan op de verwachtingen met betrekking tot de nevenbedrijven in de gehele provincie. In tabel 5.18 is een en ander uitgewerkt voor de prognosegebieden.

Per prognosegebied is het aantal nevenbedrijven in 1990 gelijkgehouden aan dat in 1985. Voorts is aangenomen dat er dan per nevenbedrijf één vaste mannelijke arbeidskracht werkzaam zal zijn. Verder is verondersteld dat de oppervlakte cultuurgrond, en mede daardoor de totale produktie-omvang, op de nevenbedrijven zal toenemen. De oppervlakte cultuurgrond zal in alle prognosegebieden met gemiddelde 1,2 % per jaar toenemen (zie 5.2.1). De verdeling van de produktietoename over de prognosegebieden is zodanig gebeurd dat in alle prognosegebieden de gemiddelde bedrijfsomvang van de nevenbedrijven enkele sbe's stijgt.

Tabel 5.18 Overzicht van de (mogelijke) ontwikkelingen met betrekking tot de nevenbedrijven

Gebied/ Jaar	Aantal be- drijven	Ha cultuur- grond 1)	Aantal v.m.a. 2)	Sbe- totaal	Sbe per bedrijf
Weidegebied					
1980	318	1.772	306	10.507	33
1985	375	2.575	319	13.757	37
1990	375	2.740	375	14.670	39
Zandgebied					
1980	329	2.986	287	16.964	52
1985	386	3.249	435	20.984	54
1990	385	3.460	385	22.350	58
Hondsrug					
1980	71	626	75	3.200	45
1985	59	554	78	2.641	45
1990	60	590	60	2.840	47
Veenkoloniën					
1980	192	1.994	156	11.739	61
1985	145	1.509	80	7.937	55
1990	145	1.610	145	8.440	58
Drenthe					
1980	910	7.378	824	42.410	47
1985	965	7.887	912	45.319	47
1990	965	8.400	965	48.300	50

1) Gemeten maat.

2) Vaste mannelijke arbeidskrachten.

6. Conclusies, knelpunten en aandachtspunten

Uit een vergelijking van de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in Drenthe en Nederland kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

1. De produktieomvang (in sbe) van de land- en tuinbouw (op alle bedrijven) is tussen 1980 en 1985 in Drenthe (met 2%) in geringere mate gegroeid dan in het gehele land (met 5%).
2. Dit houdt verband met verschillen in samenstelling van de land- en tuinbouwproduktie in Drenthe en Nederland en met verschillen in de mate van groei van de produktieomvang van de onderscheiden produktietakken in Drenthe en Nederland. Zo is tussen 1980 en 1985 de produktieomvang van de rundveehouderij, dank zij een uitbreiding van de oppervlakte groenvoedergewassen, in Drenthe (met 4%) iets sterker gegroeid dan in het gehele land (met 2,5%). In de akkerbouwsector was in Drenthe zelfs sprake van een afname van de produktieomvang (met 6%), terwijl in het gehele land de produktieomvang van deze produktietak ongeveer gelijk bleef. De produktieomvang van de intensieve verhouding nam in Drenthe (met 3%) in veel geringere mate toe dan in het gehele land. Alleen de produktieomvang van de tuinbouw (met 24%) groeide in Drenthe veel sneller dan in Nederland (met 6%).
3. In Drenthe nemen de grondgebonden produktietakken (rundveehouderij en akkerbouw) een veel belangrijker plaats in dan in Nederland als totaal.

Tabel 6.1 Het aandeel (in %) van de onderscheiden produktietakken in de totale produktieomvang

	Rundveehouderij		Akkerbouw		Intensieve veeh.		Tuinbouw	
	1980	1985	1980	1985	1980	1985	1980	1985
Drenthe	56	57	31	29	7	7	6	7
Nederland	45	44	13	12	13	14	30	30

4. De produktieomvang van de rundveehouderij en de akkerbouw - de twee belangrijkste provincietakken in Drenthe - wordt bepaald door de oppervlakte cultuurgrond en de intensiteit van het grondgebruik, uitgedrukt in sbe per ha. Tussen 1980 en 1985 is in de gehele provincie de oppervlakte grasland + voedergewassen toegenomen van 94.100 ha tot 97.100 ha (zie bijlage 3), terwijl tegelijkertijd de produktieomvang van de rundveehouderij steeg van 658.600 naar 667.700 sbe (zie tabel 2.1). De intensi-

teit van het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij is in de provincie als geheel iets gedaald, nl. van 7,0 sbe/ha in 1980 tot 6,9 sbe/ha in 1985. In laatstgenoemd jaar bedroeg het overeenkomstige getal voor het gehele land 7,4, d.w.z. dat de intensiteit van het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij in Drenthe onder het landelijke gemiddelde ligt.

Een mogelijke oorzaak hiervan kan zijn dat de cultuurtechnische produktieomstandigheden in bepaalde delen van Drenthe de laatste jaren niet zijn aangepast.

Tussen 1980 en 1985 is ondanks een afname van de oppervlakte akkerbouwgewassen (exclusief groenvoedergewassen) van 74.400 naar 70.300 ha (zie bijlage 2), de produktieomvang toegenomen van 331.400 tot 332.600 sbe (zie tabel 2.1). Dit betekent dat de intensiteit van het grondgebruik ten behoeve van de akkerbouw in Drenthe is toegenomen van 4,5 sbe/ha in 1980 tot 4,8 sbe/ha in 1985. Ook dit laatste cijfer ligt beneden het landelijke gemiddelde dat toen 5,2 bedroeg. De verklaring hiervoor is wellicht het grote aandeel - gemiddeld ruim 40% - dat de fabrieksaardappel inneemt in het bouwplan op de veenkoloniale akkerbouwbedrijven.

De omvang van de intensieve veehouderij in Drenthe is, vergeleken met die in Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant, relatief klein. Als verklaring voor de geringe betekenis van deze produktietak op de noordelijke zandgronden wordt wel aangevoerd dat op deze gronden vergroting van de bedrijfsoppervlakte en daardoor van de bedrijfsomvang door ontginning van uitgestrekte woeste gronden langer tot de mogelijkheden behoorde dan elders op de zandgronden. Bovendien was de agrarische bevolkingsdruk, door het doorgaans grotere kindertal van de agrarische gezinnen, in het zuiden groter. Hierdoor kreeg de intensieve veehouderij daar eerder vaste voet aan de grond dan in het noorden. In latere jaren is wellicht ook de grotere afstand tot Rotterdam, als aanvoerhaven van grondstoffen voor de veevoederindustrie, een voor het noorden ongunstige factor.

5. De land- en tuinbouw wordt doorgaans uitgeoefend in kleine eenheden: in Drenthe behoort dan ook ruim 70% van de hoofdberoepsbedrijven tot de éénmansbedrijven, d.w.z. dat het bedrijfshoofd de enige vaste mannelijke arbeidskracht is. Daarnaast werkt echter ook dikwijls de echtgenote van het bedrijfshoofd in het bedrijf mee. Volgens de huidige normen kan een bedrijf met een omvang van circa 160 sbe geacht worden produktieve werkgelegenheid te bieden voor één volwaardige arbeidskracht, onafhankelijk van het bedrijfstype. Het percentage bedrijven dat in 1985 beneden deze norm blijft bedroeg voor de provincie als geheel bij benadering 50. In 1990 zal dit percentage - wanneer althans de norm in de komende jaren gelijk blijft - bij benadering kunnen dalen tot 40.

Tabel 6.2 Percentage van de hoofdberoepsbedrijven met een omvang kleiner dan 160 sbe

Gebied	1985	1990
Weidegebied	54	47
Zandgebied	45	36
Hondsrug	51	44
Veenkoloniën	43	29
Drenthe	49	39

Op een aanzienlijk deel van de hoofdberoepsbedrijven in Drenthe is de bedrijfsomvang eigenlijk te gering. Deze constatering is overigens niet nieuw. Reeds in 1951, en ook in latere jaren, heeft het Landbouw-Economisch Instituut 1) geconcludeerd dat de kern van het kleine bedrijvenvraagstuk was gelegen in de wanverhouding tussen de arbeidsbezetting en de oppervlakte grond op deze bedrijven.

Het gevolg daarvan was, dat de arbeidsproduktiviteit en daardoor ook het arbeidsinkomen per man op de kleine bedrijven belangrijk achterbleef bij dat op de grotere bedrijven. Een belangrijk verschil tussen nu en het begin van de vijftiger jaren is echter dat de grens tussen kleinere en grotere bedrijven thans veel hoger ligt.

6. In beginsel is op de kleine bedrijven verhoging van de arbeidsproduktiviteit mogelijk door:
 - a. vermindering van de arbeidsbezetting;
 - b. vergroting van de produktieomvang;
 - c. combinatie van a en b;
 - d. aantrekken van activiteiten buiten het eigen agrarisch bedrijf.

- 1)a. Het kleine-boerenvraagstuk op de Zandgronden, Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage, 1951.
- b. De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op Zandgronden in de periode van 1949-1953, Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage, 1954.
- c. Het kleine-boerenvraagstuk op zandgronden. Ontwikkeling in de periode 1949-1958, Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage, 1960.

ad a. Aangezien op de meeste bedrijven reeds een minimum aan arbeid aanwezig is, nl. het bedrijfshoofd en eventueel zijn echtgenote, biedt een vermindering van de arbeidsbezetting nauwelijks perspectief.

ad b. Vergroting van de produktieomvang kan in beginsel langs verschillende wegen gebeuren: uitbreiding van de bedrijfsoppervlakte, intensivering van het grondgebruik en uitbreiding van de niet-grondgebonden produktietakken, zoals de intensieve veehouderij en de glastuinbouw.

Nu uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond door ontginning van woeste grond al lang niet meer mogelijk is, kan een bedrijf zijn oppervlakte alleen nog vergroten ten koste van één of meer andere bedrijven. De mogelijkheden tot bedrijfsvergroting zijn derhalve in belangrijke mate afhankelijk van het vrijkomen van grond door opheffing van, veelal, kleinere bedrijven zonder opvolger (zie 3.2.8).

Intensivering van het grondgebruik, door b.v. in de rundveehouderij meer melkkoelen per ha grasland + voedergewassen te houden, stuit - hoewel technisch gezien dikwijls wel mogelijk - op economische bezwaren. Het gevolg van een intensivering zal nl. zijn een uitbreiding van de totale produktieomvang, terwijl juist door de superheffingsregeling de totale omvang van de melkproduktie is beperkt. Die beperking heeft ertoe geleid dat de intensiteit van het grondgebruik t.b.v. de rundveehouderij, die in Drenthe beneden het landelijke gemiddelde lag, is afgenomen. Ook de akkerbouwsector heeft bij de granen en de suikerbieten te kampen met produktieoverschotten, zodat ook daar intensivering van het grondgebruik tot grotere afzetproblemen kan leiden. Een gelijkblijvende, of zelfs geringere intensiteit van het grondgebruik, kan uit milieu-oogpunt gunstig worden beoordeeld.

De intensieve veehouderij die elders zo'n grote vlucht heeft genomen, betekent in Drenthe weinig. De Drentse boer heeft in het verleden waarschijnlijk kansen voorbij laten gaan om langs deze weg de bedrijfsomvang te vergroten. Maar misschien krijgt hij nieuwe kansen nu in de concentratiegebieden van de intensieve veehouderij vanwege de mestproblematiek uitbreiding van deze produktietak op toenemende milieubezwaren stuit.

De glastuinbouw rond Emmen is de laatste jaren uitgebreid, zowel door groei van bestaande als de vestiging van nieuwe bedrijven uit het westen des lands. Een verdere groei wordt waarschijnlijk geacht, waardoor Emmen als centrumfunctie voor de glastuinbouw aan kracht zal winnen.

Zowel bij de intensieve veehouderij als bij de glastuinbouw zal een verdere groei van de produktieomvang voor bepaalde produkten echter op toenemende afzetproblemen kunnen stuiten. De veiligste weg voor een vergroting van de bedrijfsomvang is derhalve die via oppervlakte-vergroting.

ad d. Hierbij kan aan verschillende activiteiten gedacht worden zoals: het verkopen van produkten van het eigen bedrijf rechtstreeks aan de consument, het bieden van kampeermogelijkheden op het erf, het verrichten van werkzaamheden ten behoeve van de inrichting en het onderhoud van het landschap, het elders gaan werken gedurende enkele dagen per week of uren per dag.

7. Door de beperkte mogelijkheden om via een uitbreiding van de produktie het inkomen te vergroten, krijgen wellicht het kwaliteits- en het kostenaspect van de agrarische produktie meer aandacht. Het kwaliteitsaspect blijft hier buiten beschouwing. Op het kostenaspect wordt ingegaan voor zover de planologie de kosten van de agrarische produktie kan beïnvloeden.

Voor de boeren en tuinders is het van belang binnen welk planologisch kader - streekplan en gemeentelijk bestemmingsplan buitengebied - de agrarische bedrijven zich kunnen ontwikkelen.

In 3.2.9 en 3.2.10 is ingegaan op de verkavelingssituatie en de betekenis daarvan voor een doelmatige bedrijfsvoering. Dit is echter slechts één aspect van de cultuurtechnische produktieomstandigheden, waartoe verder behoren de waterhuishouding en de ontsluiting. Daar is gebleken dat in verschillende delen van de provincie nog cultuurtechnische knelpunten voorkomen. In sommige gebieden wordt door middel van uitvoering van landinrichtingsprojecten aan de oplossing daarvan gewerkt, in andere is dat (nog) niet het geval. Het is van belang voor de agrarische bedrijfstak dat bij de planologische regelgeving de belangen van deze bedrijfstak zorgvuldig worden afgewogen. Hieronder zal op enkele mogelijke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw worden gewezen die gevolgen kunnen hebben voor de ruimtelijke structuur en bij die belangenafweging een rol kunnen spelen.

a. Daling van het aantal bedrijven

Wanneer een bedrijf wordt opgeheven, betekent dat meestal niet dat het woonhuis en de bedrijfsgebouwen ook verdwijnen. Vaak blijft het (vroegere) bedrijfshoofd er nog enige tijd wonen. Wel verliezen de bedrijfsgebouwen meestal hun agrarische functie; althans op de lange duur. Na verloop van tijd wordt zo'n voormalige boerderij dikwijls verkocht aan niet-agrariërs; of voor permanente bewoning of als tweede woning. Dit zal vooral gebeuren bij opheffing van kleinere bedrijven in een aantrekkelijke woonomgeving. In 3.2.8 is de vraag beantwoord waar cultuurgrond beschikbaar zal kunnen komen, nl. in die deelgebieden waar het aandeel van de kleine bedrijven in de totale oppervlakte cultuurgrond relatief groot is en/of relatief veel oudere bedrijfshoofden geen opvolger hebben. In dezelfde gebieden zullen ook relatief veel (kleine) bedrijven worden opgeheven.

Uitbreiding van burgerbewoning in het agrarisch gebied kan problemen opleveren voor burens die een veehouderijbedrijf exploiteren en de veestapel zouden willen uitbreiden. In kleinschalige

gebieden met naar verhouding veel kleine bedrijven is de kans op problemen het grootst. Juist daar zijn de bedrijven voor bedrijfsontwikkeling echter veelal aangewezen op uitbreiding van de intensieve veehouderij. Dit geldt temeer nu een uitbreiding van de melkveestapel zonder een toename van de oppervlakte grasland met melkquotum niet langer mogelijk is.

b. Agrarische bedrijfsgebouwen en tweede bedrijfswoningen

Wegens veroudering van de bestaande bedrijfsgebouwen of als gevolg van een groei van de bedrijfsomvang, zal er in de agrarische sector steeds behoefte bestaan aan het vernieuwen en/of uitbreiden en/of stichten van bedrijfsgebouwen. Dit kan ook het geval zijn wanneer de cultuurtechnische produktieomstandigheden door middel van landinrichting verbeteren. Zo is in 3.2.10 opgemerkt, dat het oprichten van een ligboxenstal bij een voldoende aantal melkkoeien pas aantrekkelijk wordt wanneer tenminste 60% van de bedrijfsoppervlakte bij huis ligt.

Nieuwe gebouwen zullen als gevolg van andere eisen die aan de inrichting worden gesteld en door het toepassen van andere bouwmaterialen uiterlijk sterk verschillen van oude. Dit geldt niet alleen voor ligboxenstallen, maar ook voor stallen voor de intensieve veehouderij. Verder behoren tegenwoordig op veehouderijbedrijven krachtvoer- en sleufsilos, en soms torensilos, tot de vaste uitrusting. De behoefte aan opslagruimte voor mest, dus de bouw van mestkelders, zal als gevolg van de op stapel staande mestwetgeving toenemen.

Ook op de akkerbouwbedrijven worden thans andere eisen aan de bedrijfsgebouwen gesteld dan vroeger. De bedrijfsgebouwen doen nu hoofdzakelijk dienst als berging van machines en werktuigen en voor het bewaren van fabrieksaardappelen. Er kan behoefte bestaan aan het oprichten van aardappelbewaarplaatsen en mestsilos in akkerbouwgebieden. De mestsilos dienen op akkerbouwbedrijven om de tijd tussen de levering van mest uit de overschotgebieden en de aanwending daarvan te overbruggen.

Hoewel ook in de toekomst de meeste bedrijven in de agrarische sector éénmansbedrijven zullen zijn, kan toch een toename van het aantal bedrijven met twee bedrijfshoofden worden verwacht. Dit zullen meest vader-zoon-bedrijven zijn of bedrijven waarop twee broers samenwerken (zie 3.2.6). Hierdoor kan bij de betreffende agrariërs de behoefte aan het stichten van tweede bedrijfswoningen toenemen. Dit geldt vooral voor veehouderijbedrijven. Op deze bedrijven kan vanwege de zorg voor de levende have het gewenst zijn dat beide bedrijfshoofden bij het berijf wonen. Die behoefte zal nog worden versterkt wanneer het bedrijf zo'n omvang heeft dat deze permanent aan minstens twee arbeidskrachten werk kan geven.

c. Schaalvergroting

Ondanks een verwachte daling van de totale produktieomvang in de gehele provincie (zie 4.2.6) zal, dank zij een sterkere vermindering van het aantal bedrijven (zie 4.3), de schaalvergroting in de land- en tuinbouw ook in de komende jaren doorgaan. Dit komt ook tot uitdrukking in een verwachte toename van de gemiddelde bedrijfsomvang op de hoofdberoepsbedrijven van 176 sbe in 1985 tot 199 sbe in 1990 (zie 4.3). Er zullen minder kleine en meer grote bedrijven komen. Onder 7 a is reeds ingegaan op een mogelijk gevolg van een daling van het aantal bedrijven voor de ruimtelijke structuur. De te verwachten schaalvergroting zal de behoefte aan uitbreiding van bestaande en/of het stichten van nieuwe bedrijfsgebouwen en eventueel tweede bedrijfswoningen - zeker wanneer dit gepaard gaat met een verbetering van de verkeerssituatie - nog versterken (zie 7 b).

Ondanks de verwachte schaalvergroting zal echter ook in 1990 ongeveer 40% van de Drentse land- en tuinbouwbedrijven te klein zijn om bij de thans geldende normen produktieve werkgelegenheid te bieden aan één volwaardige arbeidskracht (zie 5.3).

d. Daling van de arbeidsbezetting in de land- en tuinbouw en
inkrimping van de agrarische bevolking

Ook in de komende jaren zal het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de land- en tuinbouwbedrijven naar verwachting blijven afnemen (zie 4.4). Hiermee zal een afnemende van het aantal agrarische gezinnen gepaard gaan. In die delen van de provincie waar het draagvlak voor de verzorging in en rond de kleine kernen het minimum heeft bereikt, zal een verdere inkrimping van de agrarische bevolking nog grotere problemen kunnen gaan opleveren voor het verzorgingsniveau. Dit zal met name het geval zijn wanneer vrijkomende boerderijen niet langer permanent worden bewoond of de (oude of de nieuwe) bewoners geen gebruik maken van de plaatselijke verzorgende bedrijven en instellingen.

Het betrekken van vrijgekomen boerderijtjes door burgers kan enerzijds de leefbaarheid van het platteland ten goede komen, maar anderzijds problemen opleveren voor de agrariërs (zie 7 a).

Bijlagen

Bijlage 1. Gebruikte termen en begrippen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de districts-bureauhouders in de administratie opgenomen personen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfs-eenheden.

2. Agrarische bedrijven, land- of tuinbouwbedrijven

Bedrijven met rundveehouderij, akkerbouw, tuinbouw of intensieve veehouderij (varkens, pluimvee, mestkalveren).

3. Hoofdberoeps- en nevenbedrijven

Hoofdberoepsbedrijven zijn bedrijven waarop het bedrijfshoofd ten minste de helft van zijn (haar) arbeidstijd aan het bedrijf besteedt. De andere bedrijven worden nevenbedrijven genoemd.

4. Standaardbedrijfseenheid (sbe)

Eenheid waarin de economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Enkele voorbeelden: 1 ha wintertarwe = 3 sbe, 1 ha overige granen = 2 sbe, 1 ha suikerbieten = 7 sbe, 1 ha fabrieksaardappelen = 4,2 sbe, 1 melkkoe = 2,1 sbe, 1 fokzeug = 1,15 sbe, 1 slachtkuiken = 0,003 sbe, 1 ha stooktomaten = 380 sbe en 1 ha freesia's onder glas = 450 sbe.

Periodiek wordt het aantal eenheden per hectare gewas of per dier aangepast aan gewijzigde technische en economische verhoudingen. Voor het laatst is dit gebeurd in 1981. Voor het jaar 1975 heeft een omrekening plaats gehad.

Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar LEI-Mededeling No. 273 "Toepassing van standaardbedrijfseenheden en bewerkingseenheden in onderzoek en voorlichting op landbouwbedrijven (sbe en be 1981)".

5. Oppervlakte cultuurgrond "gemeten maat"

Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarische bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigen gebruik, grienden, riet of biezten, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel wordt meegeteld, dan wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

6. Arbeidsopbrengst

De arbeidsopbrengst is gelijk aan de opbrengsten minus alle kosten (op pachtbasis), exclusief het berekende loon. Het kan ook worden berekend als de som van het berekende loon en het netto-overschot. Voor de betekenis van dit kengetal wordt verwezen naar LEI-publicatie "Hoe rekent het LEI over de landbouw" (Mededelingen en Overdrukken 131).

Bijlage 1. (1e vervolg)

7. Grootveeëenheden

Een grootveeëenheid komt overeen met de jaarlijkse voedernorm van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproductie van 15 liter melk en 4% vet. Op basis van deze norm kan voor de verschillende diersoorten het aantal grootveeëenheden worden berekend:

melk- en kalfkoeien	= 1,0 gve	schapen	= 0,1 gve
jongvee, 1 jaar en ouder	= 0,49 gve	paarden	= 0,5 gve

8. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal sbe berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de intensieve veehouderij en de tuinbouw. Afhankelijk van het aandeel van deze produktierichtingen in de totale produktie-omvang zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Ten behoeve van dit onderzoek zijn 7 bedrijfstypen onderscheiden:

1. Rundveehouderijbedrijven: bedrijven waarop de rundveehouderij tenminste 60% van de totale bedrijfsomvang voor zijn rekening neemt;
2. Intensieve veehouderijbedrijven: bedrijven waarop de intensieve veehouderij tenminste 60% van de totale bedrijfsomvang voor zijn rekening neemt;
3. Overige veehouderijbedrijven: bedrijven waarop de veehouderij tenminste 60% van de totale bedrijfsomvang voor zijn rekening neemt;
4. Akkerbouwbedrijven: bedrijven waarop de akkerbouw tenminste 60% van de totale bedrijfsomvang voor zijn rekening neemt;
5. Glastuinbouwbedrijven: bedrijven waarop de glastuinbouw tenminste 60% van de totale bedrijfsomvang voor zijn rekening neemt;
6. Overige tuinbouwbedrijven: bedrijven waarop de overige tuinbouw tenminste 60% van de totale bedrijfsomvang voor zijn rekening neemt;
7. Gecombineerde bedrijven: op deze bedrijven neemt geen enkele produktierichting meer dan 60% van de bedrijfsomvang voor zijn rekening.

9. Intensivering

Intensivering wil zeggen: verhoging van de produktie per oppervlakte-eenheid; op grasland kan dat door meer dieren per ha te houden, op bouwland door gewassen te verbouwen die meer bewerking en verzorging vragen. De intensiteit kan worden verhoogd door zwaarder te bemesten (grasland), cultuurtechnische maatregelen (verbetering waterhuishouding) of overschakelen op intensievere gewassen (akkerbouw, tuinbouw). De intensiteit kan worden uitgedrukt in sbe per hectare. In de veehouderij wordt bovendien het begrip "aantal grootveeëenheden per hectare grasland + voedergewassen" of "veedichtheid" gebruikt.

10. Specialisatie

Specialisatie treedt op wanneer een agrarisch bedrijf zich sterk(er) op één produktietak concentreert. Dat kan bijvoorbeeld zijn de akkerbouw, maar ook de intensieve veehouderij; in het laatste geval is binnen de intensieve veehouderij specialisatie op een bepaalde diersoort (bijvoorbeeld fokzeugen of leghennen) mogelijk.

11. Vaste mannelijke arbeidskrachten

Dit zijn mannelijke arbeidskrachten die regelmatig, het gehele jaar door gedurende tenminste 20 uur per week op eenzelfde agrarisch bedrijf werken. Ook wanneer alleen over "mannen" of "arbeidsbezetting" wordt gesproken, dan worden vaste mannelijke arbeidskrachten, zoals hiervoor omschreven, bedoeld.

Bijlage 1. (2e vervolg)

11. Kavel en huiskavel

Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond, dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Het komt er dus op neer, dat als een afzonderlijke kavel wordt beschouwd elk aaneengesloten stuk cultuurgrond, dat tot het bedrijf behoort, maar dat men vanuit de hoofdbedrijfsgebouwen niet kan bereiken, zonder dat men over grond van een ander gaat. Onder grond van een ander wordt ook verstaan een spoorweg, een verkeersweg, een kanaal enz.

Een huiskavel is een kavel waarop het (de) bedrijfsgebouw(en) staat(n).

Bijlage 2 Ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik in Drenthe en in Nederland (alle bedrijven)

		Oppervlakte 1)		Index 1985 (1980=100)	In % van Nederland	
		1980	1985		1980	1985
Akkerbouw- gewassen 2)	Drenthe	74.367	70.294	94,5	13,2	12,9
	Nederland	561.607	544.092	96,9	-	-
Voedergewassen	Drenthe	8.657	13.849	160,0	6,0	7,6
	Nederland	143.103	182.033	127,2	-	-
Grasland	Drenthe	85.434	83.292	97,5	7,1	7,2
	Nederland	1.197.589	1.164.290	97,2	-	-
Tuinbouwge- wassen open grond	Drenthe	717	1.462	203,9	0,7	1,3
	Nederland	104.075	114.670	110,2	-	-
Tuinbouwge- wassen onder glas	Drenthe	107	125	116,8	1,2	1,4
	Nederland	8.760	8.973	102,4	-	-
Braakland	Drenthe	131	77	58,8	2,6	1,6
	Nederland	5.099	4.965	97,4	-	-
Totaal	Drenthe	169.413	169.099	99,8	8,4	8,4
	Nederland	2.020.233	2.019.023	99,9	-	-

1) In ha gemeten maat.

2) Exclusief voedergewassen.

Bijlage 3. Ontwikkelingen in de rundveehouderij tussen 1980 en 1985 (alle bedrijven; provincie Drenthe)

Jaar	Grasland		Groenvoeder- gewassen		Grasland + groen- voerdersgewassen		Melkkoefen		Grootvee-eenheden	
	ha	index 1)	ha	index 1)	ha	index 1)	aantal	index 1)	aantal	index 1)
1980	85.434	100	8.657	100	9.4091	100	154.429	100	232.588	100
1981	85.055	99,6	9.500	109,7	9.4555	100,4	154.947	100,3	230.428	99,1
1982	84.371	98,8	9.731	112,4	9.4102	100	57.876	101,9	230.865	99,3
1983	85.331	99,9	11.454	132,3	9.6785	102,9	163.724	106,0	238.039	102,3
1984	85.481	100	13.487	155,8	9.8968	105,2	166.520	107,8	244.359	105,1
1985	83.292	97,7	13.849	159,9	9.7161	103,2	154.050	99,8	228.684	98,3

1) Index 1980 = 100

Bijlage 4. Ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Drenthe (hoofdberoeps- en nevenbedrijven)

	Aantal		Index 1985 (1980=100)	In % van totaal	
	1980	1985		1980	1985
Oppervlakte cultuurgrond 1)					
hoofdberoep	162.036	161.211	99,5	95,6	95,3
nevenberoep	7.377	7.888	106,9	4,4	4,7
totaal	169.413	169.099	99,8	100	100
Bedrijven 2)					
hoofdberoep	7.195	6.355	88,3	88,8	86,8
nevenberoep	910	965	106,0	11,2	13,2
totaal	8.105	7.320	90,3	100	100
Arbeids- krachten 3) 4)					
hoofdberoep	9.329	8.364	89,7	91,9	90,2
nevenberoep	824	912	110,7	8,1	9,8
totaal	10.153	9.276	91,4	100	100
Productie- omvang 5)					
hoofdberoep	1.093.305	1.115.799	102,0	96,3	96,1
nevenberoep	42.410	45.319	106,9	3,7	3,9
totaal	1.135.715	1.161.118	102,1	100	100

1) In ha gemeten maat, inclusief braakland.

2) 10 sbe en meer.

3) Mannelijke arbeidskrachten: in 1980 meer dan 15 uur per week regelmatig werkzaam.

4) Mannelijke arbeidskrachten: in 1985 meer dan 20 uur per week regelmatig werkzaam.

5) In sbe.

Bijlage 5. Inkomens op landbouwbedrijven naar bedrijfstype, gebied en bedrijfsomvang
(op pachtbasis; in guldens gemiddeld per bedrijf)

Bedrijfstype	Gebied	Bedrijfs- omvang 1)	Ondernemersinkomen		Gezinsinkomen uit bedrijf			
			1982/83	1983/84	1984/85	1982/83	1983/84	1984/85
Rundveehouderij- bedrijven	Noordelijk- Zandgebied Zandgebieden	grotere	51.600	43.700	45.600	91.600	83.800	82.100
		kleinere	19.600	16.600	9.700	38.200	37.400	34.100
Akkerbouwbedrijven	Veenkoloniën + Noordelijk Zandgebied	grotere	48.400	49.000	54.700	61.500	64.500	71.400
		kleinere	26.600	8.700	18.100	33.700	16.100	28.000
Alle bedrijfstypen	Nederland	grotere en	42.900	44.400	35.800	69.100	71.000	65.300
		kleinere						
Vergelijkbaar minimum-inkomen 2)			34.000	34.500	34.500	34.000	34.500	34.500
CAO-loon in de landbouw 3)			49.200	51.300	52.100	49.200	51.300	52.100

1) De grens tussen grotere en kleinere bedrijven is in 1982/83 153 sbe en in 1983/84 en 1984/85 158 sbe.

2) Inkomens dat een zelfstandige moet verdienen om globaal eenzelfde netto-bestedbaar inkomen over te houden als een werknemer met een minimum-inkomen.

3) CAO-loon voor een vakarbeider in de landbouw inclusief sociale lasten.

Bron: LEI; De financiële positie van de landbouw; boekjaren 1982/83 t/m 1984/85.

Bijlage 6. De samenstelling (in %) van de produktieomvang (in sbe) van de rundveehouderij op hoofdberoepsbedrijven per prognosegebied

Prognosegebied	Jaar	Aandeel (in %) vanin de totale produktieomvang					Aantal sbe
		melk- + jongvee	mestvee	overig vee	grasland	voeder- gevassen	
Weidegebied	1980	81	1	2	14	3	291.537
	1985	79	1	2	14	5	287.135
	1990	76	1	2	15	6	264.000
Zandgebied	1980	78	1	2	14	6	273.788
	1985	76	1	2	13	8	279.651
	1990	73	2	2	13	11	259.710
Hondarug	1980	76	1	3	15	8	41.183
	1985	74	1	3	14	13	41.215
	1990	69	2	3	15	11	38.360
Veenkoloniën	1980	73	3	3	12	8	37.091
	1985	69	3	3	12	13	39.989
	1990	63	4	3	11	20	39.100
Drenthe	1980	79	1	2	14	4	643.527
	1985	77	1	2	13	7	647.990
	1990	74	1	2	14	9	601.170